

Kelam Klasikleri: 4

Mülhatü'l-İ'tikâd

İtikâdın Güzelliği

ve

et-Terhîb an Salâtî'r-Regâib

Bid'at Risâlesi

İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM

ANKARA OKULU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM

Asıl adı, Ebû Muhammed İzzüddin Abdülaziz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kasım es-Sülemi ed-Dımaşkî'dir. Künyesi, Ebû Muhammed olup, lâkabı ise "*sultânü'l-ulemâ*"dır." İzzeddin b. Abdüsselâm'ın ataları, aslen Fas'lıdır. Tarih boyunca kabileler arasında süren kanlı iktidar mücadeleleri, onların hicretlerini Şam'a zorunlu kılmıştır. İzzeddin b. Abdüsselâm 577/1181 yılında Şam'da yoksul ve dindar bir ailede dünyaya gelir. Küçük yaşlardan itibaren kendisini ilim öğrenmeye vakfeder. Tahsil hayatı boyunca, birçok ünlü İslam âliminden dersler alır. Fahreddin b. Asâkir'den Fıkıh; Seyfeddin el-Âmidî'den Usul-u Fıkıh ve Kelâm; el-Kâsım b. Asâkir'den Hadis ve Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdi'den Tasavvuf okumuştur.

Şeyhu'l-İslâm lakabıyla da bilinen İzzeddin b. Abdüsselâm, hayatının son on yılını Memlûkler döneminde geçirmiştir. Şam ve Kahire'de Kadılık, Müderrislik ve cami hatipliği gibi memuriyetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte, din-siyaset ilişkilerinde devlet yönetiminin yanlış gidişatı karşısında bir ilim adamı sorumluluğuyla hareket etmiş, görüşlerini iktidar ve halkla da paylaşmıştır. İslami İlimler alanında müctehit seviyesine ulaşan İzzeddin b. Abdüsselâm; Tefsir'den Hadis'e, Fıkıh'tan Kelâm'a, Akâid'den Tasavvuf'a ve Siyer'e varıncaya kadar birçok alanda müstakil ve orijinal eserler yazmıştır. Onun itikâdî ve kelâmî görüşlerinin şekillenmesinde *Seyfeddin el-Âmidî*'nin etkili olduğu söylenir. Kelâmallah konusundaki görüşlerinden dolayı kendisine Hanbelîler tarafından mihne uygulanmış olan İzzeddin b. Abdüsselâm, 660/1262 tarihinde 83 yaşında iken Kahire'de vefat eder.

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

Konya'nın Kadınhanı ilçesi Demirooluk Köyünde dünyaya geldi. İlköğrenimini burada tamamladı. Hafızlığını Kadınhanı Kur'an Kursunda bitirdi. 1981 yılında Konya İmam-Hatip Lisesi'nden, 1985 yılında ise Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1981-1995 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çeşitli görevlerde bulundu. Yüksek Lisansını Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Nübüvvet Öncesi Câhiliye Toplumunun İtikadi Yapısı" adlı tez çalışması ile (1990); Doktorasını ise, "Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet" adlı teziyle aynı üniversitede tamamladı (1994). 1995 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 1998 yılında Doçent oldu. 2004 yılında Profesör oldu. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcılığı (2003-2006) ve Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanlığı (2004-2005) ve Kelâm Anabilim Dalı Başkanlığı gibi idari görevlerde bulundu. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geçti. 2011-2015 yılları arasında Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği; 2015-2019 yılları arasında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dekanlık görevlerinde bulundu. Bütün Yönleriyle Câhiliyye, Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet, İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl, İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi, Din ve Sekülerleşme, Mevlânâ'da Gönül Kelâmı, Türk Kelâmcıları, Sana İtikattan Soruyorlar, İslam İnsanı, Şiddet, Esmâ-i Hüsnâ gibi yayınlanmış kitapları çok sayıda makale ve bildirileri mevcuttur. Hâlen Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanı olarak görev yapmakta olan Prof. Dr. Ramazan Altıntaş, evli ve üç çocuk babası olup Fransızca ve Arapça bilmektedir.

Ankara Okulu Yayınları: 358

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kelâm Klasikleri: 4

Baskı ve Cilt

Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

Sertifika No: 47479

Editör: Mehmet Evkuran

Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi

Birinci baskı: Eylül 2021

ISBN: 978-605-7596-93-2

Ankara Okulu Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara

Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12

web: www.ankaraokulu.net

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net

ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mülhatü'l-İ'tikâd
İtikâdın Güzelliği
ve
et-Terhîb an Salâti'r-Regâib
Bid'at Risâlesi

İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM

Çeviren ve Notlandıran
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2021

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR NOTU	7
ÖNSÖZ	9
İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM VE ESERLERİ HAKKINDA.....	11
GİRİŞ	11
I. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	13
II. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM'A UYGULANAN MİHNE	16
III. ESERLERİ	20
IV. KELÂM İLMÎ AÇISINDAN MÛLHATÜ'L-İ'TİKÂD'IN DEĞERİ.....	26
V. MÛLHATÜ'L-İ'TİKÂD'IN YAZILIŞ ÖYKÜSÜ	30
VI. BİD'AT RİSÂLESİ ÜZERİNE	38
VII. BİD'AT RİSÂLESİ'NİN YAZILIŞ ÖYKÜSÜ	43
MÛLHATÜ'L-İ'TİKÂD.....	47
ET-TERHÎB AN SALÂTİ'R-REGÂİB	67
DİZİN.....	75
الترهيب عن صلوات الرغائب.....	84
ملحة الاعتقاد.....	96

EDİTÖR NOTU

Kelam Klasikleri projesi, bir süredir gündemimizde yer alan bir düşünceydi. Ancak proje içeriğinin oluşturulması ve benzer bazı projelerin başlatılmış olması gibi nedenlerden dolayı biraz olgunlaşmasını beklememiz gerekti. İslam düşünce geleneği oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu gerçeği fark etmeye en çok ihtiyacı olanlar, günümüzde gelenekçilik sıfatıyla öne çıkanlardır. Özellikle kelâm geleneği bağlamında düşünüldüğünde ve tarih boyunca Müslüman düşüncesinin temel problemleri, ana ekoller, ekol içinde yaşanan farklılaşmalar, ekollerin birbirleri üzerindeki etkileri araştırıldığında gelenek olarak adlandırılan içeriğin tam olarak anlaşılmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Müslüman düşüncesinin en parlak başarılarından biri sayılan İslam Kelâmı ilminin doğuşunda etkili olan pek çok neden sayılabilir. İlk olarak Kur'an'ın düşünmeye ve tefekküre yaptığı açık vurgusu gelmektedir. Ardından Müslüman toplumunun tarihsel ve entelektüel gelişimi, İslam inancını tespit ve savunma ihtiyacı, öteki ile karşılaşma gibi etkenler, Kelâm ilminin seyrini ve içeriğini belirlemiştir. Günümüzde de inanç esaslarının gündemden düşmediği görülmektedir. Gerek içerik gerek anlaşılma açısından inanç esasları üzerinde teolojik tartışmalar devam etmekte ve yenileri eklenmektedir. Bu durum düşünüş biçimi ve bir disiplin olarak Kelâma duyulan ihtiyacı arttırmıştır.

Bu proje, temelde İslam Kelâm geleneğinin doğru tanınması ve tanıtılması amacını gütmektedir. İlk olarak kelâm klasiklerinin Türkçeye aktarılması ve orijinalleri ile birlikte yayınlanması düşünülmüştür. Bunun yanında proje kapsamında klasiklere yönelik çalışmalara da yer verilerek geleneğin kendi klasiklerini nasıl algıladığı ve yorumladığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşım bir yazım türü ve aktarım yolu olarak şerhlere dikkat çekmektedir. Şerh türü metinler sadece açıklama amacıyla yazılmış değildir. Aksine yerine göre bir yeniden inşâ, yapılandırma ve hatta dönüştürme rolü de üstlenmişlerdir. Bu açıdan klasikler kadar şerhlerin de anlam inşa etmede belirleyici oldu-

ğu varsayılmıştır. Gelenek üzerine araştırmaların yoğunlaştığı her dönemde içinde yaşadığımız süreç de içinde olmak üzere, klasik metinleri doğru anlama ve yorumlama çabasının sağlam bir zeminde ve yönde ilerlemesi için metinlerin, ideolojik ve mezhebî aşırı okumalardan uzak biçimde kendi bütünlükleri ve doğallıkları içinde anlaşılması önemlidir.

Metinleri seçerken herhangi bir ekol ve şahıs ayrımı gözetilmemiştir. Esasen kelim geleneğinin kapsamlı, sürekli ve dinamik bir yapı gösterdiğini fark edenler açısından bu açık ve anlaşılır bir tercihtir. Zira zengin ve dinamik bir tartışmanın ürünü olarak telif edilen kelim metinlerini anlamada tercih edilecek en son yol, onları bağımsız ve tek başına yapılar gibi okumaktır. Bu okuma tarzı, metnin olduğu tarihsel ve teolojik hikâyeyi vermekten uzaktır. Ayrıca öne sürülen görüşlerin diğer ekol ve metinlerdeki sunumlarından habersiz olması açısından da yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle kelim klasikleri projemizde farklı ekollerden kelimcılara ait öne çıkan metinler tercih edilmiştir. Alanında uzman kelim hocaları ve araştırmacılar tarafından tercüme edilen eserlerde müellif, düşüncesi ve eseri hakkında bilgiler verilmiştir.

Okuyucuların metinleri orijinalleri ile karşılaştırma imkân bulacağı Kelâm Klasikleri'nin ilahiyat öğrencileri, araştırmacılar ve İslam kelâmına ilgi duyanlar için yararlı olmasını ümit ediyoruz. Yıllardır İslam düşüncesi alanındaki nitelikli ve ilkeli yayıncılığıyla göz dolduran yayıncı dostlarım Lütfi SEVER ve Hasan ERDOĞAN'a, yaratıcılığı, sabrı ve çalışkanlığı ile kitaplara hayat veren sevgili Zeynep ÖZGER'e çok teşekkür ederim.

Hayatı ve görüşleri ile dikkat çekici bir isim olan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın iki risâlesini çeviren, müellif ve eserleri hakkında aydınlatıcı bilgileri içeren bölümlerle birlikte klasikler projemize katkı sağlayan Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ'a çok teşekkür ederim.

Kitabın okuyucular için yararlı olması dilekleriyle...

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org> Çorum 2021

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah, yeryüzünü maddi-manevi anlamda imar etme ve yönetme ehliyetiyle insanı *'halîfe'* makamına getirirken, ruhlar âleminde verdikleri söze sadık kalmalarını hatırlatıcı peygamberler göndermiştir. Onların toplumlarına yönelik davetlerinin ilk mesajını Allah'ın birliğine iman ve O'nu tenzîh ilkesi oluşturur.

İslam'da dinin temellerini oluşturan akîde sistemi, insanın Yüce Allah'la gönülden bağ kurmasını sağlar, insanı, Allah karşısında sorumlu bir varlık hâline getirir. Mecazi anlamda İslam dinini bir binaya benzetecek olursak inanç esasları bu binanın temellerini, şer'î hükümler ise, bu binanın katlarını ve çatısını oluşturur. Şunu unutmamak gerekir ki, Allah katında ibadetlerin kabul edilmesi, akîdenin sağlam oluşuyla doğrudan ilişkilidir/bağlantılıdır. Eğer bu ayırt edici farklılık iyi kavranmazsa; tevhidle şirk, imanla küfür, hakla batıl birbirine karıştırılabilir. Gerçek anlamda iman edip de imanlarına şirk karıştırmayanlar Yaratan'la yaratılan arasındaki mutlak mesafeyi koruyan kimselerdir.

İslami ilimler içerisinde Usûlü'd-dîn ilmi, İslam dininin itikada ilişkin temelleriyle ilgilenir. Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını, vahiy, nübüvvet ve âhirete dair meseleleri araştırma konusu yapar. Bu bağlamda birey ve topluma, Allah, insan ve varlık hakkında bütüncül bir bakış açısı kazandırır. Bu sebeple İslam düşünce tarihinde kelâm ve akâid âlimleri pek çok itikat kitabı yazmışlardır. Kütüphanelerimiz bu tür klasik eserlerle doludur.

Medeniyetlerin, oluşum, gelişim ve etkileşim süreçlerinde klasiklerin büyük rolü vardır. Klasik, her döneme

hitap eder. Bundan dolayı her dönemde klasik eserler yeniden keşfedilir. Onlar her ne kadar tarihin belli dönemlerinde yazılmışlarsa da özellikle kriz zamanlarında bütün bir tarihe yön verme kapasitesine sahiptirler. Çünkü klasiği üreten kültür, evrensali yakalayabilir. Bunun üzerinden yeni inşa ve ihyalar gerçekleştirilebilir.

Öte yandan değişik dönemlerinde yazılan ve bize miras olarak kalan İslam inanç sistemiyle ilgili '*kaybolmuş bir hakikat*' gibi duran bu klasikler, zihniyet dönüşümünü hızlandırabilir. Yapılması gereken yeniden bu klasiklerimizi güncellemektir. Zira gelenek bilinmeden, yenilik ve yeni inşâları gerçekleştirmek mümkün değildir. İşte bu sebeple medeniyetimizin kurucu klasikleri arasında yer alan risâlelerden birisi de İzzeddin b. Abdüsselâm'a (v.660/1261) ait olan *Mülhatü'l-İ'tikâd ve et-Terhîb an Salâti'l-Regâib* adlı risâlelerdir. Her ne kadar akâid klasiklerimizin arasında yer alan bu risâlenin hacmi küçükse de tarih içerisinde tesirleri ve yankıları büyük olmuştur. Biz de bu maksatla, *İtikadın Güzelliği ve Bidat Risâlesi* başlığıyla bu eserleri tercüme ederek ve açıklayıcı bilgiler ilave ederek okuyucularımıza sunuyoruz. Bu eserin basım ve yayımında emeği geçen herkese çok teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Ramazan Altıntaş
Konya-2021

İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM VE ESERLERİ HAKKINDA

GİRİŞ

Mısır'da aşırı Şîî Fatımî yönetimine son vererek Eyyûbî devletini kuran Salâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193), ülkesinde Ehl-i sünnet mezheplerinin görüşlerini yaymak için yoğun bir faaliyet içerisine girer. Bu maksatla Kahire'de Şâfiî, Mâlikî ve Hanefî mezheplerinin fıkıhlarının okutulduğu medreseler açar. Şîî İsmâiliyye ve İmâmîyye mezheplerine mensup kâdılarının görevine son verir. Aradan çok geçmeden bu medreselere Hanbelî medreseleri de ilave edilir. Alınan sıkı tedbirler sonucu, Şîîler önce kendilerini gizlerler, belli bir süre sonra güçlerini kaybederek silinir giderler. Salâhaddin Eyyûbî sünnî itikadî mezhepler arasında Eş'arî kelâm okulunun görüşlerinin yayılmasına daha çok önem verir. Özellikle halkın bu mezhebe yönelmesi için elinden gelen bütün düzenlemeleri yapmaktan geri durmaz. Gitgide Eş'arîlik, Eyyûbî devletinin resmî mezhebi hâline dönüştürülür.¹

Makrîzî'nin (ö. 745/1366) kaydettiğine göre Eyyûbî yönetiminin ilk yıllarında izlediği çoğulcu mezhep anlayışı, yerini tekçi mezhep anlayışına bırakır. Mezhep taassubu yüzünden Mısır'da Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin mensupları sayısal anlamda düşer. Belli bir süreçten sonra yönetimin tekrar mezhep siyasetinde çoğulculuk yönünde gösterdiği iyileştirme politikalarıyla birlikte Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin taraftarları artmaya başlar.² Diğer yandan bu iki mezhebin güçlenmesi, ülkede itikadî mezhepler

1 Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Hıtat ve'l-Âsâr*, Kahire, 1324/1945, II, 343; Yiğit, İsmail, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1991, VII, 303.

2 Makrîzî, *el-Hıtat ve'l-Âsâr*, Kahire, 1324/1945, II, 343 - <https://rantey.org>

için de büyük önem arz eder. Zira artık Hanefî fakihlerinin mensup olduğu Ehl-i sünnet'in Mâturîdiyye kolu kelâmı ile Hanbelî fakihlerinin temsil ettiği Selefiyye akidesi de ülkede hızla yayılma gösterir. Devletlerini, Eyyûbîlerin mirası üzerine kuran Memlûk sultanları, işte böyle bir mezhepler coğrafyasını devralmış bulunuyorlardı.³

İslam tarihinde Memlûkler dönemi mezhep taassubunun yoğun olduğu bir dönemdir. Bu sebeple, İslami ilimler alanında tahkikten daha çok taklid ruhu egemen olmuştur. Memlûkler dönemi ilmi hareketinin önemli isimlerinden İbn Haldûn'a (v. 808/1406) göre kelâm ilmi, Memlûkler döneminde kendisine ihtiyaç kalmayan bir ilim hâline gelmiştir. Bunun başlıca sebebi, mülhit ve ehl-i bid'atin halk üzerinde etkinlik ve gücünü kaybetmiş olmasıdır.⁴ İbn Haldûn'un bu değerlendirmesi, "cem ve tahkik devrinin" önemli habercisidir. Cem ve tahkik döneminin mümeyyiz vasfı, kelâm ilmi alanında önceden yazılmış kitaplara; şerh ve haşiyeler yazmak, onlardan hülâsalar meydana getirmek veya onlara ilavelerde bulunmaktır.⁵ Ama bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen kelâm ilmi alanında değerli ve özgün eserler te'lif eden İslam bilginleri de olmuştur. Bunlardan birisi de İzzeddin b. Abdüsselâm'dır. (v. 660/1261). Her ne kadar İzzeddin b. Abdüsselâm doğrudan bir mütekellim değilse de kelâm ve akâidle ilgili eserler yazmıştır. Bu yönüyle o, bütünlükçü bir âlim profilini temsil eder.

Hicrî VII. yüzyılda hem ilmi ve hem de siyasi bakımdan önemli izler bırakan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın tefsir, hadîs ve fıkıhçılığı üzerine müstakil çalışmalar yapılmasına

3 Yiğit, *İslâm Tarihi*, VII, 303.

4 Bkz. İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Mukaddime*, Kahire, ts., s. 431.

5 Geniş bir değerlendirme için bkz. Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi, Giriş*, İstanbul, 1981, s. 34. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rağmen kelâmcılığı üzerinde ciddi çalışmalar yapılmamıştır. Bir yandan Memlûkler dönemi kelâm ilminin durumuna ışık tutmak ve diğer taraftan böyle bir şahsiyetin kelâm ilmi alanında yaptığı çalışmaları ortaya koymak, sanırım araştırmacılar için bir kolaylık sağlayacaktır. Bu sebeple İzzeddin b. Abdüsselâm'ın hayatını, ilmi şahsiyetini, mihnesini ve kelâm ilmine dair eserlerini zikrettikten sonra onun İtikadın Güzelliği adını taşıyan *Mülhatü'l-İ'tikâd* adlı eserinin değeri üzerinde durulacak sonra da metin ve tercümesine birlikte yer verilecektir.

I. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM'IN

HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

577/1181 yılında Şam'da dünyaya gelen İzzeddin b. Abdüsselâm'ın tam ismi: Ebû Muhammed İzzüddin Abdülaziz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî.⁶ Künyesi, Ebû Muhammed olup, lâkabı ise "sultânü'l-ulemâ"dır." İsmindeki es-Sülemî nisbesi, şöhretli Arap kabilelerinden birinin adıdır. Çağının âlimleri arasında "İzz" diye şöhret bulmuştur. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın ataları, aslen Faslıdır. Tarih boyunca kabileler arasında süren kanlı iktidar mücadeleleri, onları Şam'a hicret etmek zorunda bırakmıştır.⁷

6 Bkz. Ebû Şâme, Şihâbüddîn el-Makdisî, *ez-Zeyl ale'r-Ravzateyn*, Beyrut, 1974, s. 216; Sübkî, Tâcuddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyye* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî-Abdülfeţh Muhammed el-huluv) Beyrut, 1992, VIII, 209; İsnevî, Cemâleddîn Abdurrahîm, *Tabakâtü's-Şâfiyye* (thk. Abdullah Cabûrî), Riyad, 1981, II, 197; İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'-Nihâye*, Kahire, 1932, XIII, 235; Süyûtî, Celâleddîn, *Husnû'l-Muhâdara* (thk. Muhammed Fadl İbrâhîm), Kahire, 1967, I, 314; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul, 1974, II, 521-23.

7 Bkz. Vehîbî, Abdullah İbrâhîm, *İzzeddin b. Abdisselâm Hayâtuhû ve Âsârühû ve Menâkıbuhû*, Kahire, 1974, s. 47 (Mülhatü's-Selefiyye).

İzzeddin b. Abdüsselâm oldukça yoksul ve dindar bir ailede doğar. Şartlar onu küçük yaştan itibaren ilim talebinden ziyade rızık talebiyle meşgul olmaya zorlar. Ama bu durum uzun sürmez. O, bütününü kendisini ilim öğrenmeye vakfeder. Tabakat yazarı Sübkî'nin (ö. 771/1370) anlattığına göre İzzeddin b. Abdüsselâm yoksul öğrencilerin tercih ettiği Kelâse'de kalmıştır. Kelâse, Şam'da Emevîyye Camii'nin kuzey kapısının hemen yanında bulunan zaviyenin adıdır.⁸

İzzeddin b. Abdüsselâm tahsil hayatı boyunca, birçok ünlü İslam âliminden dersler almıştır. Başta, Fahreddin b. Asâkir'den (ö. 620/1241) fıkıh; Seyfeddin el-Âmidî'den (ö. 631/1233) usûl-u fıkıh ve kelâm; el-Kâsım b. Asâkir'den (ö. 600/1221) hadîs ve Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdi'den (ö. 632/1236) tasavvuf okumuştur.⁹

İzzeddin b. Abdüsselâm, hayatının son on yılını Memlûkler döneminde geçirmiştir. Devrin en önemli İslam âlimi diye bilinir. Ayrıca Şeyhu'l-İslâm lakabıyla da bilinir. Yaşadığı yüzyılda siyasi iktidarların mezhep taassubunu olabildiğince ağırlaştırmalarına rağmen o, ne "mihne"¹⁰lere aldırılmış ve ne de şerh, ihtisâr ve haşiye yazmayı tercih etmiştir. Aksine olabildiğince özgün ve müstakil te'lif eserler vermeye gayret göstermiştir. Hatta o, İslami ilimler tarihinde "müctehid" seviyesine yükselebilen ender şahsiyetler arasında sayılmıştır.¹¹

8 Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VIII, 196-197.

9 Bkz. İbn Kesîr, *age*, XIII, 101; Ebû Şâme, *age*, s. 136; Sübkî, *age*, VIII, 196-197; Süyûtî, *age*, I, 145.

10 Şam emiri *el-Melikü'l-Eşref Mûsâ b. Melik*, iktidara eklemlenen Hanbelîlerin kışkırtmasıyla Eş'arîlere karşı baskı politikasını artırır. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın "Kelâmullah" sıfatı konusunda Hanbelîlerle yaptığı tartışmalar, onun emir tarafından imtihana çekilmesine sebep gösterilir. Bu olay tarihte "el-Fitne fi Tefsiri Kelâmillah" olarak bilinir. Bkz. Sübkî, *Tabakât*, VIII, 218; Nedvî, Rıdvân Ali, *İzzeddin b. Abdüsselâm*, Dimaşk, ts., s. 122 (Dâru'l-Fıkr).

11 Bkz. Süyûtî, *İzzeddin b. Abdüsselâm*, VIII, 315. <https://rantey.org>

İzzeddin b. Abdüsselâm, her biri bir eğitim ve kültür merkezi olan Şam ve Kahire'de değişik memuriyet görevlerinde de bulunmuştur. Hayatının büyük bir bölümünü Şam'da kadılık, Emevî Camiî hatipliği, Azîziye ve Gazzâlî Medreselerinde müderrislik gibi din ve eğitim hizmetlerinde geçirmiştir.¹² Emevî Camiî hatipliği sırasında çevresinden gelen tepkilere aldırmadan minbere kılıç vurmak âdetine, Recep ayının 27. gecesini kılınan Regâib namazına ve Şaban ayının yarısında kılınan yüz rek'atlık namaza bid'at olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış ve bu konuda müstakil bir risâle yazmıştır.¹³

İzzeddin b. Abdüsselâm, müderrislik ve kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıca İslam'a davet çalışmalarında yer almış, toplumu bir ayırık otu gibi saran bid'at ve hurafelere karşı ciddi mücadeleler vermiştir. Bununla birlikte, din-siyaset ilişkilerinde devlet yönetiminin yanlış gidişatı karşısında bir ilim adamı sorumluluğuyla hareket etmiş, görüşlerini iktidar ve halkla da paylaşmıştır. O, Memlûk sultanları arasında yer alan Muzaffer Seyfeddin Kutuz (ö. 658/1260) ve Zahir Rükneddin Baybars (ö. 676/1277) nezdinde büyük itibar kazanmıştır. Yöneticilere karşı cesurca hareket etmiş, hatalarını gördüğü zaman onları ikaz etmekten ve doğruyu söylemekten geri durmamıştır. Daima hakkı ve hakikati söylemiştir. Bu yüzden birçok cezaya da çarptırılmıştır. Nitekim daha önce Safed, Sakif ve Arnun kalelerinin, Sayda, Taberiyye ve Cebel-i Âmile şehirlerinin Haçlılara bırakılmasına karşı çıkması sebebiyle şehrin emiri tarafından tutuklanmıştı. Daha

12 Bkz. Sübkî, *age*, VIII, 210; Zirikî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, ts. IV, 21 (Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn).

13 Bkz. *et-Tergîbu an Salâtir-Rağâibi'l-Mev'zûa ve beyânü mâ fihâ min Muhâlefeti's-Süneni'l-Meşrûa* adını taşıyan bu risâle İbn Sübkî'nin Tabakât'ında mevcuttur. Bkz. İbn Sübkî, *Tabakât*, VIII, 251-255.

sonra serbest bırakılınca Kahire'ye gitmiş, Mısır yöneticisi Melik Salih Necmeddin Eyyüb b. Kâmil (ö. 628/1249) tarafından büyük bir saygı ile karşılanarak Mısır'a kâdî, Salihiyye Medresesine müderris ve Amr b. As Câmîî'ne hatip olarak tayin edilmiştir.¹⁴

II. İZZEDDİN B. ABDÜSSELÂM'A UYGULANAN MİHNE

İzzeddin b. Abdüsselâm dinî ve fikrî şahsiyet bakımından incelendiğinde onun İslami ilimler alanında ehliyet sahibi çok yönlü bir İslam âlimi olduğu görülür. İslami ilimlerin birçok alanında tefsirden hadîse, fıkıhtan kelâma, akâidden tasavvufa ve siyere varıncaya kadar birçok alanda müstakil ve orijinal eserler yazmıştır. Bu yönüyle İzzeddin b. Abdüsselâm, eşine az rastlanır ansiklopedik bir şahsiyet örneğidir. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın eserlerinden anlaşıldığı kadarı ile zengin fikir dünyasında kelâmcılığının derin izler taşıması şaşılacak bir olay değildir. Bunda hocaları arasında yer alan Seyfeddin el-Âmidî'nin etkisi büyüktür. Nitekim kendisi de bunu itiraf etmiş ve hocası Âmidî hakkında şunları söylemiştir: “Ben, tartışma metodunu ve bilimsel araştırma tekniklerini O'ndan öğrendim. İnsanın inançlarını şek ve şüpheye, mezhepleri zaafa düşürecek bir zındık gelse onun karşısına çıkacak Âmidî'den başka kimse bulunmazdı. Çünkü bu konuda ehliyet ve kabiliyetin hepsi onda toplanmıştı” demiştir.¹⁵ İzzeddin b.

14 Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. Ali, *Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifeti Düvel-i'l-Mülûk* (thk. Saîd Abdülfettâh Âşâr), Kahire, 1973, I, 302; Atabekî, Cemâleddîn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, ts., VI, 338 (Vezâratü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdî'l-Kavmî li't-Te'lîf ve't-Tercüme); Sübkî, *age*, VIII, 243; Nedvî, *age*, s. 122.

15 Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 140; Suyûti, *age*, I, 145; Brockelmann, C.E., *Geschihte der Arabischen Litteratür (GAL)*, nşr. E.J. Brill, Leiden, 1942, I, 393; Yüksel, Emrullah, *Âmidî'de Bilgi Teorisi*, İstanbul, 1991, s. 16.

büyük tartışma salt iki taraf arasında yapılan fikrî/kelâmî bir tartışma sınırlarında kalmamış, inanç ve düşünce özgürlüğü baskı altına alınmış, kimi âlimler Ahmed b. Hanbel örneğinde olduğu gibi eziyet ve işkenceye maruz bırakılmışlardır.¹⁷

Öte yandan buna benzer bir başka tartışmanın hicri VII. yüzyılda Şam'da yine Eş'arîlerle Hanbelîler arasında meydana geldiğini görüyoruz. Şam yöneticisi el-Meliku'l-Eşref Mûsâ b. Melik (ö. 662/1230), kendilerine ehl-i hadîs adı verilen Hanbelîlerin "Kelâmullah" konusundaki "teşbîhçi" görüşlerine yakın ilgi duymuştu. Bu fırsatları iyi değerlendirmesini bilen Hanbelîler, siyasi gücü de yanlarına çekerek Eş'arîlere baskı uygulatma taktiklerine başvururlar. Bunda belli bir süre başarılı da olurlar. Siyasi yönetimin resmi bir mezhebi hüviyetine de bürünen Hanbelîler, kendilerinin dışındaki mezheplere karşı, inanç ve düşünce hürriyeti tanımazlar. Hatta el-Meliku'l-Eşref Mûsâ b. Melik, ehl-i hadîs taraftarlarına karşı devletin imkânlarını seferber ederek Şam'da bir "hadîs araştırmaları merkezi" (dâru'l-hadîs) kurdurur.¹⁸

Şam'da, Eş'arîlere yakınlığı ile bilinen İzzeddin b. Abdüsselâm, ehl-i hadîs tarafından emir el-Meliku'l-Eşref Mûsâ b. Melik'e, "Kelâmullah" konusunda Selef akidesine muhalefet ettiği suçlamasıyla şikâyet edilir. Bunun üzerine emir, İzzeddin b. Abdüsselâm'a bir mektup yazarak "Kelâmullah" konusundaki görüşlerini sorar. Bu mektup kendisine ulaşınca İzzeddin b. Abdüsselâm, "anlaşıldı, bu beni imtihan (mihne) etmek için yazılmış bir mektuptur. Allah'a andolsun ki, doğru olan şeyden başka bir şey yaz-

17 Bkz. Derveze, İzzet, *el-Kur'an-ı'l-Mecid* (trc. Vahdettin İnce), İstanbul, 1977, s. 252.

18 Bkz. Sübkî, *Öğretisi*, 206; *Klasik Arşiv*, http://arantey.org

mayacağım” diyerek, tarihe *Mülhatü'l-İ'tikâd* veya *Fî Mes'eleti'l-Kelâm* adıyla geçecek olan bu ünlü akâid risâlesini yazar.¹⁹ Onun “Kelâmullah” konusundaki savunmasından bir bölüm şöyledir:

“Allah’ın ilâhî sıfatlarından birisi de “kelâm” sıfatıdır. Allah’ın kelâmı olan Kur’an manen O’nun zatıyla kâim ezelî bir sıfattır. Sesler ve harflere gelince, bunlar kadîm (ezelî) olmayıp hâdistir. Her kim ki, kâtibin yazısı ve okuyucunun sesleri kadîm vasfının aynısıdır, derse Müslümanların icmasına muhalefet etmiş ve dinde sapmış olur. Müslümanlara böyle bid’atler sirâyet etmişken âlimlerin hakkı gizleyerek susmaları helâl değildir. Mücessimeden ve müşebbiheden olan bid’atçilerin engellenmesi noktasında yöneticilerin âlimlere yardımcı olması gerekir. Müslümanların sahih inançlarını bozan kimselere karşı yöneticilerin hoşgörülü davranması helâl değildir. Saygın bilginlerin araştırmalarıyla ehl-i bid’atin bozuk inançlarını düzeltmeleri gerekir.”²⁰

Özetini sunduğumuz *Mülhatü'l-İ'tikâd* risâlesi bir savunma niteliğini taşır. İlâhî kelâm sıfatının lafzının değil manasının kadîm ve ezelî olduğunu kanıtlamaya yönelik bu uzun savunma karşısında el-Meliku'l-Eşref Mûsâ b. Melik ikna olur. İzzeddin b. Abdüsselâm’a ve onun şahsında tüm Eş’arîlere karşı sultanın yakın çevresinde bulunan Hanbelîlerin düzenledikleri komplo teorileri boşa çıkarılır. Şam emirinin izniyle İzzeddin b. Abdüsselâm ve Eş’arîler inanç ve düşüncelerini hür bir ortamda rahat bir şekilde savunma imkânı bulurlar. Neticede, dinî/siyasi eksende süren bu kelâmî mücadeleden İzzeddin b. Abdüsselâm ve Eş’arî akîdesi kazançlı çıkar, aksine aşırı lafızcı Hanbelîle-

19 Sübkî, *Tabakât*, VIII, 218-235; Sübkî, *Takıyuddîn*, age, s. 44-45.

20 Sübkî, *Tabakât*, VIII, 218-235. Arsivi - <https://rantey.org>

rin siyasi yönetim ve halk nezdindeki güçleri önemli oranda zayıflar.²¹

İzzeddin b. Abdüsselâm 660/1262 tarihinde 83 yaşında iken Kahire'de vefat eder. O zaman Mısır'da Memlûklü sultanı Zahir Rükneddin Baybars iktidardadır. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın vefatı sultana çok ağır gelir. Ama buna rağmen Baybars, "Allah'ın takdiri ki, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın vefatı benim yönetimim sırasında oldu. Sanırım bugün benim iktidarımın temelleri daha bir sağlamlaştı. Çünkü bu bilgin, herkesin kendisine başvurup sözünü dinlediği bir kimse idi. Bir işaret yapsaydı tacımı tahtımı devirirdi. O'nun vefatından sonra artık saltanatıma güven duymaktayım,"²² demekten kendini alamaz. Bu değerlendirmeden de anlaşılıyor ki İzzeddin b. Abdüsselâm kamuoyu tarafından çok sevilen ve saygı duyulan karizmatik bir kişiliğe sahip bir Müslüman âlimdir.²³

III. ESERLERİ

Brockelmann tarafından İzzeddin b. Abdüsselâm'ın yazmış olduğu eserlerin toplam sayısı 30 küsûr olarak tespit edilmiştir.²⁴ Onun tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, İslam tarihi gibi temel İslam bilimlerine ve İslam kültür ve medeniyetine dair pek çok eseri vardır. Bu durum da gösteriyor

21 Sübkî, *age*, VIII, 231.

22 Sabkî, *age*, VIII, 215.

23 Suriye'yi işgal eden Moğollara karşı Memlûk sultanı Kutuz, "Ayn Câlut" savaşına hazırlık için halktan para toplama teklifinde bulunduğu İzzeddin b. Abdüsselâm, emirler ve askerlerin elinde para ve eşya bulunduğu sürece halktan para ve eşya toplanmayacağını savunmuş ve neticede Onun bu teklifi kabul görmüştü (Bkz. Suyûtî, *Husnû'l-Muhâdara*, II, 40; a.mlf, *Târîhu'l-Hulefâ*, Kahire, 1952, s. 475). Bu örnek de onun yöneticiler ve halk üzerinde nedenli etkili bir şahsiyet olduğunu belgeler.

24 Bkz. Brockelmann, C.E., *Supplementband (SUPPL.)*, Leiden, 1937-1942, I, 766. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ki, o, pek çok alanda eser veren bir âlim tipini yansıtmaktadır. Biz araştırmamızın amacına yönelik olarak, sadece, onun kelâm ve akâidle ilgili yazmış olduğu eserlerinin tanıtımını yapacağız.

1. er-Risâle fî İlmi't-Tevhîd

Allah'ın zâtından ve sıfatlarından bahseden küçük bir risâledir. Bu eserin dünya kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır. Bu nüshalardan birisi Berlin kütüphanesi 2926 numarada, ikinci bir nüsha ise Şam'daki Zâhiriyye kütüphanesi 5208 numarada kayıtlıdır.²⁵ Bu eser 1995 yılında Şam'da tahkik edilerek basılmıştır.²⁶

2. Akîdetu's-Şeyh İzziddin

Müellif bu risâlesinde itikada dair olan farklı görüşlerini özet mahiyetinde dile getirir. Meselâ, ölüm ve ötesi hayata ilişkin bilgiler verdikten sonra, Allah'ı bilmede sıfatların önemine vurgu yapar. Kâmil imana kavuşmada farz namazlara riâyet etmekle birlikte gece namazı kılmanın insana manevi açıdan sağlayacağı yararları işaret eder. Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zünûn* adlı eserinde bu risâleden *Akîdetü's-Şeyh İzziddin* diye bahsedilir.²⁷ Ayrıca İslam dünyasında bu risâle, *Vasıyye Şeyh İzzüddin* adıyla da bilinir. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın fıkha dair yazdığı *Kav'âidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm* adlı matbu olan eserinin içinde de mevcuttur.²⁸

25 Bkz. Vehîbî, *age*, s. 130.

26 Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *Risâletü't-Tevhîd* (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1995.

27 Bkz. Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, Bağdat, ts., II, 1158 (Mektebetü'l-Müsen-nâ).

28 İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Beyrut, 1990, I, 198-201.

3. Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm

Adından da anlaşılacağı gibi fıkıh konularına dair bu eserde İzzeddin b. Abdüsselâm *maslâhat* konusu üzerinde durur. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ayrıca günah, teklif, tövbe, ruh, ruh ve ölüm ilişkisi gibi *itikât* ile ilgili konulara yer verir. Bu eser matbûdur. Türkçeye *İslâmî Hükümlerin Esas ve Hikmetleri* adıyla Süleyman Kaya ve Soner Duman tarafından çevrilmiştir. 2006 yılında İstanbul'da İz Yayıncılık tarafından neşredilmiştir.

4. el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm

Fıkıhtaki *delil ve çeşitleri* konusunun ele alındığı bu eserde, *Allah'ın sıfatları* adıyla açılan bir bölümde ilâhî sıfatlar Kur'an'dan getirilen delillerle ispatlanır. Burada orijinal olan, *meânî* sıfatların varlık dünyasıyla hikmet açısından bağlantısının kurularak anlatılmış olmasıdır. Sıfatlar meselesi, kitabın üçte birini oluşturur. Bu eser *Rıdvân Muhtâr* tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁹

5. Beyânu Ahvâli'n-Nâs Yevme'l-Kiyâme

Bu eserin ismi insan zihninde her ne kadar âhiretle ilgili kapsamlı bir konuyu çağrıştırmış olsa da *meadla* ilgili problemlerin hepsini kapsamıyor. Ölüm ve ötesi, rûh ve çeşitleri gibi konulara yer verilen bu eser de yayımlanmıştır.³⁰

6. el-Fark Beyne'l-İslam ve'l-İman

Bu eserde kelâm ilminin en önemli konularından olan "iman ve İslam arasındaki ilişki", "iman ve amel münasebeti", "imanda artma ve eksilme", "imanda istisnâ" gibi

29 Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm* (thk. Rıdvân Muhtâr), Beyrut, 1987.

30 Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *Beyânu Ahvâli'n-Nâs Yevme'l-Kiyâme* (nşr. İyâd Hâkîmî), İstanbul, 1995. <http://rantey.org>

problemler üzerinde durulmaktadır. Önce iman ve İslam kavramları dilbilim açısından değerlendirilir. Sonra iman ve İslam arasında farkın olmadığına değinilir. Diğer kelâmî konular da Eş'arî kelâmı açısından ele alınarak sistematik bir çerçevede yorumlanır. Bu eserden hareketle biz İzzeddin b. Abdüsselâm'ın kelâm ilmi alanında mahir bir âlim ve bu risâlenin de değerli bir risâle olduğunu söyleyebiliriz.

Tabakât'ında İzzeddin b. Abdüsselâm'ın biyografisine geniş bir yer ayıran Sübkî, *el-Fark Beyne'l-İman ve'l-İslâm* adlı bu eserin öneminden bahseder.³¹ Bu risâlenin dünya kütüphanelerinin birçoğunda yazma nüshalarının varlığı bilinmektedir. Bunlardan birisi Mısır Milli Kütüphanesi "İlm-i Kelâm" bölümü 651 numarada, bir diğer nüsha ise Kahire "Yazma Eserler Enstitüsü'nde" 383 numarada kayıtlıdır. Bir diğer nüsha İspanya Eskoryal manastırı arşivinde 2/1236 numarada kayıtlı olup dört varak hâlinindedir. Eserin Kayrevan kütüphanesi 184 numarada bir yazma nüshası da vardır.³² Eser *İyâd Hâlid et-Tabbâ'* tarafından İspanya'daki Eskoryal manastırı arşivinde bulunan yazma nüsha esas alınarak tahkik edilmiş ve *el-Fark beyne'l-İman ve'l-İslâm* adıyla baskı tarihi belli olmamakla birlikte Beyrut'ta, "Dârü'l-Fikri'l-Muâsır", Şam'da "Dârü'l-Fikr" adlı yayınevleri tarafından neşredilmiştir.³³

31 Sübkî, *age*, VIII, 248, Ayrıca bu risâle diğer bazı tabakât kitaplarında da zikredilir. bk. Bağdâdî İsmâîl Pâşâ, *Hediyyetü'l-Ârifin fî Esmâi'l-Müellifin ve Âsârî'l-Müellifin*, Bağdat, ts., I, 580 (Mektebetü'l-Müsennâ); Dâvudî, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972, I, 314.

32 Vehîbî, *İzzeddin b. Abdüsselâm*, s. 132.

33 İzzeddin b. Abdüsselâm, *el-Fark Beyne'l-İman ve'l-İslâm* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Beyrut, D. (Dârü'l-Fikr), <https://rantey.org>

7. er-Reddû Ale'l-Kâil bi Halkı'l-Kur'an

Mu'tezile mezhebinin "Halku'l-Kur'an" akidesine reddiye olarak yazılan bir risâledir. Yazma olan bu risâle Mısır Milli Kütüphanesi 20740 numarada kayıtlıdır.³⁴

8. Mülhatü'l-İ'tikâd

Hacmi küçük bir risâledir. İzzeddin b. Abdüsselâm, Mısır'a hicret etmeden az önce bu risâleyi Şam'da yazmıştır. Bu risâlenin özünü, ehl-i hadîs'ten olan, kendilerine Hanbelîler adı verilen ve dönemin iktidarında söz sahibi olan, müellifin deyişiyle "teşbîhçi haşviyye"³⁵nin kışkırtmaları neticesinde İzzeddin b. Abdüsselâm'la Şam emiri el-Melikü'l-Eşref Mûsâ b. Melik (ö. 662/1230) arasında geçen "Kelâmullah" problemi üzerine yapılan tartışma oluşur. Bu tartışma, Hicrî III. yüzyılda Mu'tezile mensuplarıyla Ahmed b. Hanbel (ö. 240/855) arasında geçen "Halku'l-Kur'an" meselesi üzerinde yapılan tartışmaya benzetilmektedir. Bu tartışma, kelâm tarihinde "İzzeddin b. Abdüsselâm'ın mihne"si olarak da bilinir.³⁶ *Mülhatü'l-İ'tikâd* ve *Akâidü'l-İzz b. Abdisselâm*³⁷ gibi iki isimle anılan bu risâlenin Leibzig kütüphanesi 881 numarada³⁸ ve Berlin kütüphanesi 2080 numarada yazma nüshaları mevcuttur.³⁹ Eser Sübkî'nin *Tabakât*'ında *Fî mes'eleti'l kelâm* adı altında nak-

34 Vehîbî, *age*, s. 132.

35 "Teşbîhçi Haşviyye", İzz b. Abdusselâm'ın, Kur'an'ın hem manasının ve hem de lâfzının mahluk olmadığını savunan Hanbelîleri nitelendirdiği bir adlandırmadır. Bkz. Sübkî, *age*, VIII, 222.

36 Bkz. *age*, VIII, 222; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî*, Beyrut, 1984, s. 310; Sübkî, Takıyyuddîn, *es-Seyfu's-Sakîl*, Kahire, ts., s. 42 (Matbaatü'l-Fecri'l-Cedîd); Kevserî, Muhammed Zâhid, *Tekmile* (Sübkî, Takıyyuddîn, *es-Seyfu's-Sakîl*'in içinde), Kahire, ts., s. 41 (Matbaatü'l-Fecri'l-Cedîd).

37 Bu eser her ne kadar daha önce zikrettiğimiz *Akâidetü's-Şeyh İzziddîn* adlı eserle bir isim benzerliğine sahipse de muhtevaları tamamen farklıdır.

38 Nedvî, *age*, s. 75.

39 Brockelmann, *age*, I, 706; Nedvî, *age*, s. 75; <http://rantey.org>

ledilmektedir.⁴⁰ Ayrıca tahkik edilerek matbû hâle getirilmiştir.⁴¹ Biraz sonra tarihteki yankıları üzerinde duracağız.

9. Bidâyetu's-Sûl fî Tafzîlî'r-Resûl

H. Muhammed'in (sav) diğer peygamberler arasındaki durumunu soran bir kimseye verilmiş cevabı kapsayan risâledir. Küçük bir nübüvvet savunmasıdır. Bu risâlenin dünyada yazma nüshaları mevcuttur. Örneğin, bu nüshalardan birisi, Berlin kütüphanesi 207 numarada diğerleri de Mısır Millî kütüphanesi 207, Süleymaniye kütüphanesi Lâleli bölümü 3876 ve Eskoryal kütüphanesi 5/1411 numarada kayıtlıdır.⁴²

10. el-Fitenü ve'l-Belâyâ ve'l-Mihanü ve'r-Razâyâ

Bu çalışmanın konusu risâlenin isminden de anlaşılacağı üzere *kötülük* problemidir. Müellif kötülük problemini, evrenin küllî düzeninde hikmetini tam kavrayamadığımız nice faydalarının olduğunu Kur'an'a dayalı delillerle on yedi maddede anlatır. Konunun anafikrini *insanın fiilleri ve kötülük problemi* arasındaki ilişki oluşturur. Dünyada tek yazma nüsha olarak İspanya Eskoryal Kütüphanesi 1536 numarada kayıtlı olduğunu öğrendiğimiz bu eser, 1992 yılında İyâd Hâlid et-Tabbâ' tarafından tahkik edilerek Dimaşk'ta neşredilmiştir.⁴³ İzzeddin b. Abdüsselâm'ın bu eseri 2017 yılında Mehmet Zahid Tıglioğlu tarafından Türkçeye çevrilerek Kahraman yayınları arasında yayınlanmıştır.

Yukarıdaki eserlerden ayrı olarak Sübkî *Tabakat*'ında İzzeddin b. Abdüsselâm'ın eserlerini sayarken *ed-Delâi-*

40 Sübkî, *Tabakât*, VIII, 219-244.

41 Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *Mülhatü'l-İ'tikâd* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1995.

42 Nedvî, *age*, s. 75.

43 Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *el-Fitenü ve'l-Belâyâ ve'l-Mihanü ve'r-Razâyâ* (thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1992.

lu'l-Müteallika bi'l-Melâike ve'n-Nebiiyyîn adını taşıyan bir eserden de bahseder.⁴⁴

IV. KELÂM İLMİ AÇISINDAN MÛLHATÜ'L-İ'TİKÂD'IN DEĞERİ

Ehl-i sünnet itikadı konusunda yazılmış muhtasar, ama şöhretli bu risâlenin Sübkî (ö. 771/1369) ve Dâvudî'nin (ö. 945/1539) *Tabakât*⁴⁵ kitaplarında *el-Mülhatü fî Tashîhi'l-İ'tikâd*; Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-Zünûn*'un da⁴⁶ *Mülhatü'l-İ'tikâd*; Bağdâdî'nin (ö. 1338/1920) *Hediiyetü'l-Ârifîn*⁴⁷ adlı eserinde ise *Akîde* şeklinde isimlendirildiğini görüyoruz.

Mülhatü'l-İ'tikâd adıyla meşhur olan bu risâlenin dünya kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunduğu bilinmektedir. Bu risâlenin yazma nüshalarından birisi, Leibzig kütüphanesi 881 numarada ve diğeri, Berlin kütüphanesi 2080 numarada kayıtlıdır.⁴⁸ Ayrıca, tam metin olarak Sübkî'nin *Tabakât*'ında "fî mes'eleti'l-keîâm"⁴⁹ adı altında nakledilmekte olan risâle, yakın zamanda tahkik edilerek matbû hâle getirilmiştir.⁵⁰

İzzeddin b. Abdüsselâm hacmi küçük olan bu risâleyi, Mısır'a hicret etmeden az önce Şam'da yazmıştır. *Mülhatü'l-İ'tikâd* risâlesinin özünü, ehl-i hadîs'ten olan kendi-

44 Sübkî, *age*, VIII, 248.

45 Sübkî, Tâceddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ* (thk. M. Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv), Beyrut, 1992, XVIII, 239; Dâvudî, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972, I, 314.

46 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, Bağdat, ts., s. 1817.

47 Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediiyetü'l-Ârifîn*, Bağdat, ts., I, 580.

48 Bkz. Nedvî, Rıdvan Ali, *İzzeddin b. Abdisselâm*, Dimaşk, ts., s. 75.

49 Bkz. Sübkî, *Tabakât*, VIII, 219-244.

50 İzzeddin b. Abdüsselâm, *Mülhatü'l-İ'tikâd* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1993.

lerine Hanbelîler adı verilen ve dönemin iktidarında söz sahibi olan Haşviyye'nin kışkırtmaları neticesinde İzzeddin b. Abdüsselâm'la Şam emîri Mûsâ b. Meliku'l-Eşref (ö. 662/1230) arasında geçen "Kelâmullah" üzerine yapılan bir tartışma/polemik oluşturur. Bu polemik tarihte Mu'tezile mezhebi taraftarları ile Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve izleyicileri arasında geçen "Halku'l-Kur'an" meselesi üzerinde yapılan tartışmaya benzetilmektedir ki, tarihte İzzeddin b. Abdüsselâm'ın *mihne*'si olarak da bilinir.⁵¹

Bilindiği gibi, VII. yüzyıl İslam dünyasına damgasını vurmuş ilmî otoritelerden birisi de İzzeddin b. Abdüsselâm'dır. Halkın yoğun ilgi ve sevgisine mazhar olmuş olan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın aynı zamanda halk üzerinde dini otoritesi ve cesaretinden dolayı büyüleyici ve güçlü bir etkisi de vardı. Zamanının meşhur medreselerinde öğrencilerine ders veren İzzeddin b. Abdüsselâm camilerde ve halk meclislerinde şohbet ve vaz'u nasihatlar yapardı. Ayrıca, sosyal faaliyetlerde bulunmaktan da geri kalmazdı. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın yaşadığı dönemin Şam'ında muhtelif dinî akımlar mevcuttu. Bunların başında Eş'arîler gelmekle birlikte, Kur'an'ın sadece manasının değil, harflerinin ve seslerinin de mahluk (yaratılmış) olmadığını savunan ve kendilerini Ahmed b. Hanbel'e nispet eden İzzeddin b. Abdüsselâm'ın deyimiyle *bid'atçı Hanbelîler* gelmektedir. Bunlar aynı zamanda küçük yaşlarından itibaren birlikte dostluk ve arkadaşlık yaptıkları devrin siyasi yöneticisi olan Meliku'l-Eşref'le iyi ilişkiler içerisinde bulunuyorlardı. Bu yakın ilişki sebebiyle görüşlerini yaymada sultandan manevî destek de görüyorlardı. Güçlerini iktidardan alan bu dinî akım taraftarları, egemenlik paylaşımı noktasında zaman zaman Eş'arîlerle fiilî mezhep çatışmasına girmek-

51 İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Tebyînü Kezibî'l-Müfterî*, Beyrut, 1984, s. 310. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ten de asla geri durmuyorlardı. İşte bu çatışmanın bir parçası olarak, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın halk üzerinde büyük tesir yapan olumlu izlenimini sarsmak için yerine göre onu kötülüyorlar ve aleyhinde akla hayale gelmeyecek bir şekilde karalayıcı kampanyalar düzenliyorlardı. Kendileri de yaptıkları etkileyici propaganda sayesinde, sultanın zihninde Hanbelîlerin görüşleri kelimenin tam manası ile "selefin itikadı" olarak yer etmişti. Bu sebeple sultan Meliku'l-Eşref ehl-i hadîs olarak anılan Hanbelîler için Şam'da bir "Dâru'l-Hadîs/Hadîs Enstitüsü" kurumu inşâ etmişti. Sultan, Hanbelîlerin sadece itikat alanındaki görüşlerine değil, fıkıh alanındaki görüşlerine de sıcak bakmış ve daima onların görüşlerine değer vermişti. Şam yöneticisinin bu kişisel ve öznel bakış açısı hiçbir zaman diğer görüşlere hayat hakkı tanımamak anlamına gelmiyordu. Ama kendilerini Hanbelîliğe nispet eden kimselerin anlayışına göre, İslam'ın tek doğru ve mutlak yorumu selefilikti. Bu akîdenin bir gereği olarak selefin itikadına aykırı her inanç biçimi, insanı tekfir edilmeye ve kanının helâl sayılmasına götürecek kadar aşırı ve bu aşırılığın doğal sonucu olarak bağnaz bir inanç yapısı hâline dönüştürmüştü.

Bir Hanbelî müntesibi olan sultan Meliku'l-Eşref, bağnaz ve tarafgir değil, asla mezhebî düşüncesini siyasi çalışmalarına yansıtmıyor, Ehl-i sünnet kavramı içerisine giren bütün dinî guruplara karşı eşit mesafede bir duruş sergiliyordu. Böylesi bir siyasetin sonucu olarak sultan, İzzeddin b. Abdüsselâm'a da yakın alaka ve sevgi besliyordu. Bu uzlaşmacı ve telifçi yaklaşım ister istemez iktidarın nimetlerinden olabildiğince yararlanmayı önceleyen bağnaz Hanbelîleri rahatsız eder. Bir anda geleceklerini tehlikede gören ve avamî bir bakış açısına sahip olan Hanbelîler, İzzeddin b. Abdüsselâm'ı "Eş'arî akîdesi"ne mensup olmakla suçladılar. Çünkü onların yaptığı karalayıcı kampanya so-

nucu halkın zihninde Mu'tezile ne ise Eş'arîlik de o idi. Bu iki mezhep VII. yüzyılın Şam toplumunun zihninde adeta aynîleştirilmişti. Kur'an'ın harf ve sesinin de mahluk olmadığını savunan bu zümre, gözü dönmüş bir şekilde daha ileri giderek zamanının müçtehitlerinden biri olarak tanınan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın itikada dair bütün görüşlerinin Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (v. 324/936) itikadî görüşlerinin bir iktibas ve tekrarı olduğunu ileri sürerek sultanın ona olan meylini kesmek istiyorlardı.

Acaba kelâmcı Eş'arî'nin akîdesi ne idi?

Onlara göre Eş'arî'nin akîdesi, Kur'an'ın manasının mahluk olmadığını, sadece lafzının; harf, ses ve kitabetinin mahluk olduğunu iddia etmesi; ekmek doyurmaz, su kandırmaz ve ateş yakmaz gibi görüşleri savunmasıdır. Onlara göre bu düşünceler Kur'an'a en büyük hakareti (!) içermektedir. İşte bu ve benzeri sebeplerle sultan 'Kelâ-mullah" konusunda İzzeddin b. Abdüsselâm'ın görüşlerini sorar. Bu soru üzerine İzzeddin b. Abdüsselâm tarihe *Mül-hatü'l-İ'tikâd* diye geçecek olan bu risâleyi kaleme alır.⁵²

Özet olarak yukarıda ismi geçen risâlenin içeriğine ek olarak İzzeddin b. Abdüsselâm, "Eş'arî ile Müslüman âlimler arasında Mushaf-ı Şerîf'e hürmet etmenin vâcip olduğu hususunda hiçbir ihtilafın olmadığı, kim Mushaf-ı Şerîf'i ve ondan bir şeyi hafife alırsa kâfir olacağı, böyle bir kimsenin ise nikâhının feshedileceği, mallarının Müslümanlara fey olarak kalacağı, hatta ona ölümü hâlinde İslam üzere ölenlere yapıldığı gibi tekfin ve techiz faaliyetlerinin yapılamayacağı ve Müslümanların medfun bulunduğu kabristana da defnedilmeyeceği, bilakis kurtlara kuşlara yem olarak kendi hâline bir yere terk edilmesi gerektiği" yönünde fet-

52 İki ekol taraftarları arasında meydana gelen polemikler için bkz. Süb-
kî, *Tabakât, V. c. 21*, PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

va verir. Hiç şüphesiz İzzeddin b. Abdüsselâm'ın Kelâmullah hakkındaki bu risâlesi, farklı kelâmî ekoller arasında ciddi tartışmalara yol açmıştır. Dönemin iktidarını etkileyen bu risâle, siyasi sonuçlar doğurmakla kalmamış popüler Hanbelîlerin iktidarın çevresinden uzaklaştırılmalarını sağlamıştır.

Şimdi de *Mülhatü'l-İ'tikâd*'ın yazılış öyküsünü değerlendireceğiz.

V. MÜLHATÜ'L-İ'TİKÂD'IN YAZILIŞ ÖYKÜSÜ

Arapça metninde ve tercümesinde görüleceği gibi *Mülhatü'l-İ'tikâd* risâlesinin mukaddimesi, Allah'ın ne olmadığını anlatan selbî sıfatlara ayrılmıştır. Ayrıca müellif yeri geldiği zaman Allah'ın ne olduğunu anlatan subutî sıfatlara da değinmiştir. Bununla birlikte bu risâlenin özünü, “İlahi zat/sıfat” ilişkisi ve Kur'an'a saygısızlığın itikadi açıdan doğuracağı sonuçlar oluşturmaktadır.

Kelâmî ekollerin ortaya çıkışında ya da akâid alanında reddiye edebiyatının yazılmasında olay ve fikirler arasındaki ilişkilerin önemli bir rolünden bahsedilebilir. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın *Mülhatü'l-İ'tikâd* risâlesi buna örnektir. Bu risâlenin yazılış öyküsü, popüler Hanbelîlerin İzzeddin b. Abdüsselâm'ı Kur'an'a saygısızlık yaptığı gerekçesiyle dönemin devlet başkanına şikâyet etmelerine dayanır.

Sosyal tabanı etkileyici bu suçlamanın arka planında İzzeddin b. Abdüsselâm'ın Allah'ın kelâm sıfatı konusunda Hanbelîler gibi düşünmek yerine *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî* gibi düşünmesi yatmaktadır. Çünkü Hanbelîler, sadece kelâm-ı nefsi'nin değil, kelâm-ı lafzi'nin de yaratılmamış olduğunu savunmaktadırlar. Onların akîdesine göre okunan Kur'an'ın harf ve sesleri de mahlûk değildir. İşte bu görüşlerini bü-

tün toplum kesimlerine yaymak isteyen Hanbelîler, iktidar desteğini de arkalarına alarak kelâm-ı lafzî'nin yaratılmış olduğunu savunan çevrelere karşı *mihne* olayını başlattılar. Kendi doğrularını mutlak hakikat olarak gören bu çevreler, bu görüşe karşı çıkan şahıs ve zümreleri Kur'an'a saygısızlık yapmakla suçladılar. Bir nevi onlar, hicrî III. yüzyılda Mu'tezile ile Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) arasında geçen polemğin bir benzerini hicrî VII. yüzyılda Eş'arî ekol ile müteahhirûn Hanbelîler arasında yaşatmak istediler.

Bilindiği gibi tarihte Mu'tezile kelâm ekolü, '*Kur'an yaratılmıştır*' düşüncesini muhaliflerine zorla dayatmaya çalışırken iktidar desteğinden güç alıyordu. Aynı şekilde Hanbelîler de '*Kur'an'ın manası ve lafzı yaratılmamıştır*' derken, onlar da mevcut iktidarın desteğinden güç alıyorlardı. Elbette iktidarlar kendi dönemlerinde hangi akımı desteklerlerse o akım parlatılmış oluyordu. Bu açıdan tarihte Mu'tezile ve Hanbelîlerin görüşlerini İslam'ın tek doğrusu kabul ettirmek suretiyle izledikleri siyasetlerinde bir benzerlik göze çarpmaktadır. Sanki tarih bir defa daha tekerrür ediyordu. Her iki olayda da siyasetin itikadileştirilmesi vardı. Amaç, halkın, iktidarın meşruiyetini onaylayıp onaylamadığını test etmektir. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın Hanbelîlerle yaptığı tartışmanın arkasında da böyle bir olaydan söz etmek mümkündür.

İlimde otorite sahibi bir İslam âlimi olan İzzeddin b. Abdüsselâm, popülist bir çizgi izleyen Hanbelîlerin basıkcı siyasetlerine karşı görüşlerini savunmaktan asla geri durmamıştır. Kur'an'ın sadece harf ve seslerden oluşan lafzının yaratılmış olduğunu, ancak onun Allah katındaki manasının (kelâm-ı nefî) yaratılmadığını savunmuştur. Bir nevi İzzeddin b. Abdüsselâm'ın yazmış olduğu İtikadın Güzelliği adını taşıyan bu risâle Eş'arîliğin Kelâmullah konusundaki görüşünü müdafaa etme risâlesidir.

Okunduğu taktirde görüleceği gibi, bu risâlede İzzeddin b. Abdüsselâm, çok önemli bir noktaya değinir. İslam inanç sisteminde *kutsal* olanın sadece Allah ve onun kelâmı olduğunu vurgular. Bunun dışındaki şeylerin halk katında kutsallıkla adlandırılmasının izâfî ve itibarî olduğuna dikkatlerimizi çeker. Müslüman kültüründe bazı şeylerin, örneğin Kâbe ve Hacer-i-Esved gibi mekân ve nesnelerin taşıdığı hatıra ve gördüğü vazife açısından bir değer taşıdığına işaret eder.

İzzeddin b. Abdüsselâm *Mülhatü'l-İ'tikâd* adını taşıyan bu risâlesinde sık sık 'Haşviyye' olgusu üzerinde durarak, kendi döneminde özellikle de İslam'ın yorumunda öne çıkan 'Haşviyye' dediği bir zümreden söz eder. Kendisini döneminin iktidarına şikâyet eden bu zümreyi, Allah'ı mahlûkatına benzeten müşebbihe olarak tanıtır. Abbâsî halifesi Mütevekkil'in (ö. 232/847) iktidarından sonra, dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Ahmed b. Hanbel'in ardından, kendilerini Hanbelîler olarak tanımlayan aşırı bir hadîs ehli doğdu ki, Kur'an'daki insan biçimci imajları harfiyyen almaya başladılar. Kendilerini Selefiyye görünümünde sunan bu topluluk açıkça teşbîhe düştüler. Allah'ı organları olan bir varlığa benzettiler ki, bunlara ehl-i hadîsin "haşviyyesi" denmektedir.⁵³ Mezhepler tarihinde "teşbîhçi haşviyye"⁵⁴ olarak bilinen hadîsçiler çoktur. Mukâtîl b. Süleyman, Kehmes b. el-Hasan et-Temîmî (ö. 149/770), Ahmed el-Huceymî (ö. ?) ve Dâvûd el-Cevâribî (ö. ?) bunlardandır.⁵⁵

O hâlde Haşviyye neye denir?

53 Şehristânî, *el-Milel*, I, 105.

54 Özellikle bu isimlendirmeyi şu müelliflerde görüyoruz. Bkz. Şehristânî, *age*, I, 105; İbn Asâkir, *Tebîîn*, s. 149; İzzeddin b. Abdüsselâm, *Mülhatü'l-İ'tikâd*, VIII, 222.

55 Şehristânî, *age*, I, 105. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Arapçada *h.ş.y* kökünden türetilmiş olan haşiv, lügatte yatak, yastık dolgusu olarak kullanılan yün ve pamuğun adıdır. Eğer sözü niteleyen bir sıfat olarak kullanılırsa, herhangi bir konuşmada lüzumsuz ve faydasız ziyâde ifadelere ‘haşiv’ denir.⁵⁶ Bu tanımlamalardan anlaşıldığı kadarı ile haşv, konuşma veya yazımda, lüzumsuz, faydasız ve dolgu maddesi olarak kullanılan söz ve ifadelere genel olarak verilen bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır.

İslam düşünce tarihinde Haşviyye kavramı, kaba bir mücessime telakkisi ifade eden hadîsleri, hiçbir tenkit, tevil ve tetkike tabi tutmaksızın hatta diğer hadîslere tercih ederek sahih hadîs addedip harfiyen, lafzî olarak tefsir eden bazı hadîs ashabı hakkında kullanılan ve hakaret anlamı içeren bir tabirdir. Haşviyye, meselenin ‘*nasıl olur*’ tarafı üzerinde durmadan (bilâ keyf, bilâ şerh) Allah’a insan veya herhangi bir nesne sureti izâfe eden tabirleri kullanmakta bir sakınca görmüyorlardı.⁵⁷

Hicrî II. yüzyıldan itibaren Haşviyye, hadîs rivayeti ile meşgul olan, fıkıh ve kelâm gibi entelektüel alt yapıdan yoksun olmakla birlikte, sistematik bir metottan da mahrum olan kesimlere verilen bir lakap olmuştur. İslam düşünce tarihinde Abbâsî halifesi Me’mun (ö. 198/813) döneminde başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere onun izleyicisi olan Hanbelîlere uygulanan mihne süreciyle Haşviyye olgusu başlamıştır.⁵⁸

56 Geniş bilgi için bakınız. İbn Faris, Ebu’l-Huseyin Ahmed, *Mu’cemu Mekâyisi fi’l-Lüga* (thk. Şehâbeddîn Ebû Amr), Beyrut, 1994, s. 303; Cürçânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta’rîfât* (neşr. Abdurrahmân Umyere), Beyrut, 1987, s. 120.

57 Bkz. Müfid, Muhammed b. Nu’mân, *Evâilu’l-Makâlât*, Tebriz, 1371, s. 41.

58 Krş. Altıntaş, Ramazan, “Haşviyye’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri” *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 (Sivas 1999), s. 61-63; Özafşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hareketler ve Fıkıhın İslamî Ruhu*, Ankara, 1999, s. 29.

Haşviyye olgusu ilk defa ne zaman ortaya çıkmıştır?

Haşvîliğin özünü aklın değer ve önemini hafife alma, nasların zâhirî anlamlarına sarılma anlayışı oluşturur. İslam düşünce tarihini incelediğimizde “Haşviyye” bağımsız ve muayyen bir fırka olarak pek mümkün görünmemekle birlikte, ortaya çıkışına dair bazı tarihi bilgilerin nakledildiği bilinmektedir. Haşviyye'nin en büyük alâmet-i fârika-sı, teşbîh ifade eden âyet ve hadîslerin anlamını zâhirine hamlederek, asıl maksadı ihmal etmeleridir. Nakil ve nas-tan başka bir şey tanımayan, akla ve düşünceye hiç değer vermeyen halk tabakasından bir grup ravi Basra'da Hasan-ı Basrî'nin ilim meclisine devam ediyorlardı. Huzurunda saçma sapan konuşunca, Hasan-ı Basrî; “*bu kimseleri ders halkasının dışına atınız*” dedi. Böylece onlar “haşviyye” diye adlandırılmış oldu.⁵⁹

Müsteşrik H. S. Nyberg, Mu'tezile'nin ilk görüşlerinin, naslara nüfûz edemeyen lafzî manalardan öteye geçemeyen müşebbihe ve mücessime olarak nitelendirilen “haşviyye”yi reddetmek olduğunu söyler. Müellife göre teccîm inancı, Mu'tezile'nin doğuş çağında İslam düşüncesine nüfuz etmeye başlar. O dönemde “haşviyye” diye adlandırılan ehl-i hadîsten çokları hadîslerde geçen haberî sıfatları ulûhiyyet makamına yakışmayan yaratılmışlık vasıflarına benzetirler.⁶⁰ Mu'tezile'nin anladığı gibi Haşviyye'yi sadece “ehl-i hadîs”e inhisar ettirmek doğru değildir. Her fırkanın içerisinde bu zihniyeti bulmak mümkündür. Müteşâbih âyetleri israiliyat ve gnostik düşüncelerle tefsir etme yolunu benimseyen kimselerin tümü bu nitelendirmenin içerisinde girer. Kelâm bilginlerinin yaptığı tanımlardan da bu

59 Bkz. İbn Asâkir, *Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî*, s. 5; Sübkî, Takiyyüddîn, *es-Seyfu's-Sakîl* (thk. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire, 1937, s. 12-13.

60 Nyberg, H.S., “Mukaddime” (Hayyat, Ebu'l-Huseyn, *el-İntisâr*), Kahire, 1925, s. 53. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

durum anlaşılmaktadır. Kelâm bilginleri Haşvîliğin fâilleri üzerinde değil daima fiilleri üzerinde durmuşlar, yani, bu konuda açıkça bir ilke ortaya koymuşlardır. Bu açıklayıcı tanımlamalardan bazıları şunlardır:

Ebu'l-Meâli el-Cüveynî (ö. 478/1085), Allah'ın kelâmının kadîmliğini mushaflarda yazılı metinlere (harf ve seslere) kadar indirgeyen zümreleri Haşviyye olarak isimlendirir.⁶¹ Takiyyüddîn es-Sübki (ö. 756/13559 ise, Haşviyye'yi, câhil, akli kıt ve nasların zâhirine takılıp kalan kimseler şeklinde tanımlar.⁶² Bu tanımlamalardan anlaşıldığına göre tarih boyunca haşviyye, aklın kullanılmasına karşı çıkanlar anlamına geldiği gibi, dolaylı olarak aklî ilimlere de iyi gözle bakmayan kimseler olarak da görülmüşlerdir. Bu sebeple felsefe ve mantık gibi ilimlere iyi gözle bakılmamış, hatta bu peşin hükümlülüğün doğal bir sonucu olarak kelâm ilmi de zemmedilmiştir.

İzzeddin b. Abdüsselâm *Mülhatü'l-İ'tikâd* risâlesinde doğrudan Ahmed b. Hanbel'in kendisini eleştirmez, hatta onu tenzîhçi olarak tanımlar. O, ilâhî sıfatları anlama konusunda kendilerini Ahmed b. Hanbel'e nispet eden Hanbelîlerin bakış açısını eleştirir. Onları selefin itikadından sapmakla suçlayarak '*teşbîhçi haşviyyeciler*' olarak adlandırır. Onun yaşadığı dönemde kendisini hedef alan Haşviyye zümresi, müteşâbih âyetlerin lafzından yola çıkarak teşbîhe düşmeleri, faydasız boş söz söylemeleri, özellikle hadîslere boş sözler karıştırmaları sebebiyle eleştiri konusu yapılmıştır. Müellife göre böylesi bir metot selef mezhebine sözle aidiyet oluşturmayaacağını, fiile bakılması gerektiğini gündeme getirmektedir. Selef tevili benimsememekle birlikte, asla Haşviyyeciler gibi tecsîm ve teşbîhe

61 Cüveynî, Ebu'l-Meâli, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye* (thk. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire, 1948, s. 21.

62 Sübki, Takiyyüddîn, *es-Sübkiyye*, s. 110-111. <http://www.azantey.org>

düşmemiş, daima Allah ve din adına konuşurken tevhid ve tenzîhe bağlı kalma ilkesini gözetmiştir. Bu sebeple müellif hem selefi savunmak ve hem de haşviyyeyi eleştirmek adına onların inançsal portrelerini şöyle tasvir eder: “Haşviyye, Allah’ı mahlûkatına benzeten müşebbihedir. Haşviyye, boş laf izhar etmekten çekinmezler. Bunun *“kendilerine bir yarar sağlayacağını sanırlar. Dikkat edin, onlar şüphesiz yalancılardır.”*⁶³ Müşebbihe ise, *“ya yiyecekleri bir haram için yahut da alacakları değersiz bir dünya malı için”*⁶⁴ selef mezhebi görünümünde gizlenenlerdir. Hâlbuki selef mezhebi tevhid mezhebi olup tecsîm ve teşbîh mezhebi değildir.⁶⁵

İzzeddin b. Abdüsselâm, tarihte İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111) ve İslam filozofları arasında sert tartışmalara sebep olan varlık düzleminde tabîi illet mi yoksa ilâhî illet mi geçerlidir? soruları çevresinde dolaşan “nedensellik” sorunu üzerinde de durur. Bir nevi, “Haşviyye” zümresi tarafından suçlanan Eş’arî’yi savunmak maksadıyla bu konuya değinir. İzzeddin b. Abdüsselâm, tercümesini sunduğumuz metinde de görülebileceği gibi, *sebeplilik* konusundaki görüşünü ilâhî illetten yana tavır takınan Eş’arî ve onu izleyen mensupları gibi belirtir. Eş’arîler Allah’ın kudretine hâlel getiririm ve bir de mu’cizeyi savunmada güçlük çekerim endişesiyle kanaatlarını ilâhî illetten yana belirtmişlerdir. Bir başka açıdan onlar zihinsel olarak âlemde tabîi illet yasalarını kabul etmenin iki fâil tanımaya götüreceğinden ve böyle bir inancın da insanı şirke düşüreceğinden çekinmişlerdir.⁶⁶

63 el-Mücâdele 58/18.

64 en-Nisâ 4/91.

65 İzzeddin b. Abdüsselâm, *Mülhatü'l-İ'tikâd*, s. 16-17.

66 Bkz. Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Kahire, 1923, c. 1, s. 468.
PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Hâlbuki tamamıyla ilâhî illetten yana olmak, tabiatta geçerli olan fiziksel yasaları hiçe saymak ve Allah'la insanı karşı karşıya getirici iki râkip konumunda bir atmosfere taşımak doğru değildir. Burada insanın sorumlu olduğu alanla sorumlu olmadığı alan ve kevnî yasaları birbirinden kesin sınırlarla ayırırsak belki de bu tartışmalar daha asgari düzeye inecek ve yerinden oynamış olan sahih akîde ve fikir taşları yerli yerine oturacaktır. Çünkü konunun doğrudan kaderle de yakın bir ilintisi ortaya çıkmaktadır. Maalesef İslam dünyasında bu alana ilişkin tartışmalar o hâle gelmiştir ki, bir tarafta insanın sorumluluğunu hiçe sayan bir zihniyetin teşekkülüne yol açılırken, öte yandan topyekûn kaderi mahkum etmeye yönelik bir zihniyetin de doğuşunun kapısı açılmıştır. İzzeddin b. Abdüsselâm bu konuya bir yenilik getirmiş ya da sorunu geniş bir çerçevede ele almış değil, Eş'arîliğin bilinen görüşünü tekrarlamıştır.

Sonuç olarak *Mülhatü'l-İ'tikâd* risâlesinin muhtevasını hicrî VII. yüzyılda geleneksel olarak rey ekolüne bağlı bir âlimin kendi döneminde karşı karşıya kaldığı mihne karşısında kelâmullah konusundaki görüşlerini sesli olarak savunması oluşturur. Aynı zamanda bu risâle İslam kültür tarihine ışık tutması açısından önem arz eden bir malzemeye de kaynaklık ve tanıklık etmektedir. Tarihçiler için de iyi bir malzeme ve kaynaktır. Çünkü, hem o dönemin siyasi, fikrî, akîdevî ve kültürel hayatına ışık tutmakta, bir başka açıdan da bir âlimin geleneği muhafazada nasıl bir gayret gösterdiğinin canlı tanığı olmaktadır. Âdeti bu durum, nasıl ki hicrî III. yüzyılda Mu'tezile ve Hanbelîler arasında yine Kelâmullah konusunda bir kelâm tartışmaları yaşanmışsa, hicrî VII. yüzyılda da Eş'arîlerle Hanbelîler arasında yine bir benzer konuda bir kelâm tartışmaları yaşandığının canlı örneğidir. Müellifin bütün dönemlerde

İslam düşüncesinin önünde en büyük engel olarak görülen “haşviyyeci” tavrıla mücadelesi, ayrıca alkışlanmaya değer bir çabadır ve her dönemde de İslâm bilginlerinin bu örnek tavrı sürdürmeleri gerekir, kanaatindeyim. Müellifin *Mülhatü'l-İ'tikâd* adlı eseri okunduğunda izah etmeye çalıştığımız konu bütün detaylarıyla açığa çıkacak ve anlaşılacaktır.

VI. BİD'AT RİSÂLESİ⁶⁷ ÜZERİNE

Bid'at kelimesi, Arapçada *b-d-'a* kökünden türemiş olup, “yenilik, icat etmek, örneği olmaksızın ortaya koymak, inşa etmek” gibi manalara gelir.⁶⁸ İstılahta ise bid'at, “şer'î bir delile dayanmaksızın, sahabe ve tâbiûn döneminde olmayan sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey”⁶⁹ bir başka tanıma göre bid'at, “sünnetin karşıtı olup din koyucusunun açıkça ya da dolaylı olarak sözlü yahut fiilî izni olmaksızın sahabeden sonra dinde ortaya çıkan eksiltme ve fazlalaştırmalara” denir.⁷⁰

Biz bu tanımlamaların ilkinde bid'atin alanının daha geniş ve ikinci tanımda ise daha dar tutulduğunu görüyoruz. İşte bid'atin alanını daha geniş tutan âlimlerin arasına İzzeddin b. Abdüsselâm da girmektedir. O bid'ati, “Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde olmayan şey” şeklinde genel olarak tanımlar; ayrıca, bir başka eserinde mükelleflerin

67 Bu risâlenin orijinal/asıl adı Sübkî'nin Tabakât'ında *Şerhu Salâti'r-Regâib ve me't-Tefeka Beyne's-Şeyhayn/İzzeddin b. Abdüsselâm ile İbnü's-Salâh'ın İttifak Etmedikleri Regâib Namazının Açıklanması* adını taşımaktadır. Müellif bu risâlede, bid'at konusundaki anlayışlarına da değindiği için okuyucunun dikkatini çekmek adına *Bid'at Risâlesi* demeyi uygun bulduk.

68 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1990, VIII, 6-7.

69 Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, s. 28.

70 Topaloğlu, *Bükrî ve Râfî Kitâbı Arasında*, 1981, s. 151org

gündelik hayatlarında yaptıkları davranışlarına paralel olarak; vâcip, mendup, mübah, mekruh ve haram olmak üzere beş kısma ayırır. Onun yorumuna ve tanımlamalarına göre, Kur'an'ın anlamını ve Hz. Peygamberin hadîslerini anlayabilecek derecede Arapça öğrenmek, dilbilim açısından Kur'an ve sünnette geçen garip lafızları tanımak için Usûl-ü Fıkıh bilmek, sahih hadîsleri sakim hadîslerden ayırt edebilecek kadar Cerh ve Ta'dil ilmi tahsil etmek *vâcip bid'at*; Kaderiyye, Cebriyye ve Mürcie mezheplerinin görüşlerini öğrenmek *haram bid'at*, onları reddetmekse *vâcip bid'at*; sınırları koruyan 'asker/derviş' kimselerin barınma ve güvenlik karargahları olarak sınır boylarında yapılan ribâtlar, eğitim ve öğretim için okullar, yolcuların kalması için hanlar yapmak, hayır kurumları oluşturmak, teravih namazı kılmak, tasavvufun inceliklerini müzakere etmek ve 'vechullah' gibi müteşâbihattan olan problemler üzerinde tartışmak *mendup bid'at*; mescitleri dekore etmek, Mushafları süslemek, Arapçanın kurallarını değiştirecek biçimde Kur'an-ı şarkı söyler gibi okumak *mekruh bid'at*; sabah ve ikindi namazlarından sonra cemaatle musafaha yapmak, evler, giyecekler, içecek ve yiyecekler konusunda bolluğa kaçmak gibi fiiller *mübah bid'atler* kapsamına girer.⁷¹

İzzeddin b. Abdüsselâm *Salâtü'r-Regîb*'le ilgili eserinin girişinde bid'atleri üç ana başlık altında toplarken, bir başka eseri olan *Kavâidü'l-Ahkâm*'da ise yukarıdaki alıntıdan da öğrendiğimize göre daha geniş ve mufassal olarak beş ana maddede toplayarak izah etmektedir.

Müellifin bid'at tanımının kapsamına ve kategorik ayrımlarına baktığımız zaman Hz. Peygamberden sonra or-

71 İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Beyrut, 1990, s. 338. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

taya çıkan; dinî, fikrî, mimarî, sanat, dil, bazı ilimler, giyim, kuşam vb. gibi günlük hayatla ilgili hemen hemen her konu geniş bir yelpazede dinî bir kavram olan bid'at kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Hâlbuki böyle bir bakış açısı, İslam'ın medeniyet, tarih, din, tefekkür, sanat, bilim ve kültür hayatının donuklaşmasına ve Müslüman toplumun yaşadığı dünyadan soyutlanmasına, kelimenin tam manası ile anakronizme yol açabilir.

Bundan dolayı, İslam düşünce tarihinde bid'atin yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuş ve İzzeddin b. Abdüsselâm'ın 'bid'at' tanımı eleştiri konusu yapılmıştır. Bid'atler konusunda oldukça duyarlı olan ve bu kavramı yeniden tanımlayan İslam bilginlerinden Şâtıbî (ö. 790/1388), “şer’î görünümlü olmayan, dinî telakki edilmeyen hususlar bid’at değildir; asıl bid’at bu yasaklamayı dindarlık vesilesi saymaktır”⁷² şeklinde tanımlar. Böylece bid’at kavramına “*dinî telakki*” edilen durumlar şeklinde bir alan sınırlaması getirir.

Şâtıbî, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın bid'at kavramını, beşli tasnife tabi tutmasına da karşı çıkar. Ona göre sonradan ortaya konulan ve dinî görünümlü olmadığı hâlde dinî mahiyette görülen yenilikleri *vâcip*, *mendup*, *mübah bid'at* vs. gibi gruplandırmak doğru değildir. Diğer taraftan dinî alanla sınırlı ve kayıtlı olmak şartıyla bid'atleri mekruh ve haram diye ikiye ayırmak mümkünse de iyi (hasen) ve kötü (seyyie) şeklinde tasnif etmek İslam'ın ruhu ile bağdaşmaz. Bid'atlerin temel vasfı, *dinî uygulamada* görülür. Bu vasıf, dünyevî uygulamalarda bulunmaz.⁷³

72 Şâtıbî, Ebû İshâk, *el-İ'tisâm*, Kahire, ts., I, 37.

73 Şâtıbî, *age*, I, 37-50; Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, VI, s. 131, İstanbul, 1992. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bid'at kavramı, tanımlarından da anlaşıldığı gibi, dinde sonradan ortaya çıkan bir yol olarak bilinir. Dinin itikat ve ibadet konularında ekleme ve çıkarma yapmak her ne adına olursa olsun doğru değildir. Genellikle kişiler bid'at ihdas etme yoluna Allah'a daha çok kulluk etmek istedikleri için girerler. Bazıları da dindarlık olsun diye, dinde mübah ve helâl olan şeyleri dinî bir yükümlülük maksadıyla terk ederler. Hâlbuki böylesi bid'atler aynı zamanda sünnetlerin de imhasını beraberinde getirir. Öyleyse bid'atler konusunda İslam bilginlerine büyük görevler düşmektedir. Bid'at işleyenlere karşı aşırılığa kaçmadan ölçülü bir şekilde tepkide bulunarak, işin doğrusu ve yanlışı delilleriyle ortaya konulmalıdır. Eğer duyarsız kalınırsa, zamanla ihdas edilen bid'atler toplumun vicdanında dindarlık adına dinî bir telakki biçimi olarak yerleşebilir. Sonradan müdahale etmek kolay olmaz. Her ne kadar İzzeddin b. Abdüsselâm'ın bid'at kavramına yüklediği anlam ve beşli bid'at tasnifi eleştiri almışsa da yukarıda tercümesini sunduğumuz Regâib namazı ile ilgili sözleri alkışlanmaya değer bir sorumluluk örneğidir.

Hicrî VII. yüzyılda yaşamış olan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın, yaşadığı dönemde dinin aslî hükümlerini korumak, özellikle ibadetler İslam'ı konusunda ekleme ve çıkarma yapmak gibi anlayışlara karşı çıktığını görüyoruz. Onun döneminde yaygın olan bid'atler arasında minbere kılıç vurmak, dinî bir maksat ve gaye adına siyah elbise giymek, dinî hitabeleri ve duaları doğal mecrâsından çıkarak secîli, kafiyeyle bir söylem ve tarz geliştirerek yapmayı dinî bir ilke hâline getirmek, aşırı derecede yöneticilere yakınlık göstermek adına ahlak dışı davranışlar içerisine girmek gibi bid'atler sayılabilir. O bunların hiçbirini yapmadığı gibi sert tepki göstermiştir. *İzzeddin*'in duyarlı olduğu konulardan birisi de uydurma diye nitelendirdiği

ve yukarıdaki risâlesine konu olan Receb ayının ilk Cuma gecesi ve Şaban ayının yarısında kılınmaya başlanan Regâib namazıdır. Hatta onun, bu konu ile ilgili olarak çağdaşı ünlü hadîs bilgini *İbnü's-Salâh*'la münazaralar yaptığı bilinmektedir.⁷⁴

İzzeddin b. Abdüsselâm'ın Şam'da bulunduğu yıllarda iktidarın da desteğiyle halk nezdinde bid'at olarak nitelendirdiği ve bu bid'atin kaldırılması için mücadele verdiği Regâib namazının kılınışı kaldırılmıştır. Ama belli bir süreçten sonra sûfi hareketler eliyle yeniden bu namaz kılınmaya başlanmıştır. İmâm-ı Gazâlî *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde bu namazın kılınış şeklini tarif ettikten sonra şunları söyler: “Bu namaz müstehap olan bir namazdır. Bu namaz haddizatında ‘âhad’ tarikiyle rivâyet edilen ve teravih namazı seviyesine yükselmeyen bir namaz ise de Kudüs halkı bu namaza devam ettiği için onu anlatmayı uygun buldum.”⁷⁵

İzzeddin b. Abdüsselâm yukarıdaki risâlesinde bu namazın bid'at oluşunu dayandırdığı değişik gerekçelerle eleştirmiştir. Ama buna rağmen bu namaz kimi İslam beldelelerinde günümüzde de özellikle sûfi cemaatlerde hâlâ hem münferit olarak ve hem de cemaat hâlinde kılınmaya ve özel bir önem atfedilmeye devam edilmektedir. Bid'atların kaldırılması, şüphesiz bir eğitim meselesidir. Hemen bugün yarın kesin sonuçları alınacak bir iş değildir. Bu sebeple bid'atların imhası konusunda ilmî delillerle iknaya devam edilmelidir. Belli bir süreçten sonra netice alınabilir.

74 Geniş açıklamalar için bkz. Zühaylî, Muhammed, *İzzeddin b. Abdüsselâm*, Dimaşk, 1992, s. 70.

75 Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (çev. Ahmed Serdaroglu), İstanbul, 1978, s. 555.
 Özet 1978 DİF K 555 Arsivi - <https://rantey.org>

VII. *BİD'AT RİSÂLESİ*'NİN YAZILIŞ ÖYKÜSÜ

Genellikle ırmakların ilk kaynaklarından çıkan suları oldukça berrak ve temizdir. Ama ırmağın geçtiği yatakların toprak türüne ve bu yataklara karışan atık maddelerin cinsine göre suların vassında, yani tadında, kokusunda ve renginde değişimler yaşandığı bir vâkıadır. Kısacası, ilk çıktığı kaynağında temiz ve berrak olan nehirlerin ve ırmakların suyu, geçtiği toprak yataklarının rengine göre renginde ve kimyasal yapısında ârizî olarak bazı değişimler yaşar. Toprak çeşitlerinin farklı oluşundan dolayı bu suların farklı renk almalarında yadırganacak bir durum yoktur.

İşte bunun gibi yaşanan din de zamanla bazı aşınmalar ve başkalaşımalar geçirebiliyor. Bunu belli bir sınıra kadar doğal karşılamak gerekir. Örneğin, Kur'an ilk defa Mekte'de nâzil olmaya başladığı süreçte toplumun inanç ve din anlayışında meydana gelen sapmaları düzeltti ve yeni hükümler koydu. Nasıl ki, bir ırmağın suları geçtiği yerlerde değişik toprak çeşitleriyle teması esnasında vasıflarında bir takım değişimlere uğramışsa, İslam da gerek fetihler ve gerekse başka milletlerin örf, âdet, medeniyet ve kültürleriyle karşılaşması sonucu farklı zenginlikler kazanmasına yol açmıştır. Biz bu farklılığı, deseni, albeniyi, folklorik yapıdan tutun da giyim, kuşamdan ev ve dinî yapıların mimarisine ve hatta mutfak kültürüne kadar götürebiliriz.

Bütün bu unsurlar ve anlayışlar İslam'ın tevhid ilkesini ve naslarla açıkça tahkim edilerek belirlenmiş ibadet İslam'ını muhafaza ettiği sürece bir zenginlik kaynağı olarak görülmüştür. Son zamanlarda din sosyologlarının Arap Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı ve Türk Müslümanlığı gibi kategorik değerlendirmelerde bulunmalarının temelinde sanırım yukarıda değindiğimiz düşünce yatmaktadır. Kanaatimce iyi niyetli olduktan sonra bu kategorik ayırım-

larda yadırganacak bir durum söz konusu değildir. Demek ki dinî hayat, belli bir tarihî süreçten sonra toplumların kültürel yaşam tarzlarıyla örtüşerek folklorik bir din anlayışlarını da beraberinde getirebilmektedir. Elbette ortaya çıkan bu yeni dinî yaşam biçimlerinin durması gereken sınırdadır durmadığı takdirde müdahale edilmesi gereken yönleri olmalıdır ve olmuştur da. Acaba bunun sınırlarını nasıl çizeceğiz?

İslam düşünce tarihinde saf/gerçek İslam olanla sanal/şibih İslam olanın arasını ayırt etme konusunda karşımıza çıkan kavramlardan birisi de bid'at kavramıdır. Tarih boyunca hem Kelam ve hem de Fıkıh bilginleri arasında icat etmek, inşâ etmek anlamlarına gelen "*bid'at*" kavramına yüklenilen anlam ya da bu anlamın sınırının nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiği çevresinde farklı anlayış biçimleri gelişmiştir. Gerçekte bu farklı anlayış tarzlarının medeniyet bağlamında kapanmaya ve açılmaya yol açıcı önemli sonuçları da vardır.

Şöyle ki, İslam kurucu ve tekevvün ettirici medeniyet bağlamında bütün zamanlarda sıçrama yapsın mı ya da dinî görünüm olarak içe kapanıp, büzülüp tarih dışılığı mı yaşasın? Acaba İzzeddin b. Abdüsselâm bu sorunun hangi tarafında yer almaktadır? Şimdilik bunun cevabını erteliyor ve tercümenin sonucunda yapacağımız değerlendirmeye bırakıyoruz. Ama bizi burada daha çok bu risâlenin yazılış öyküsünün ve bir âlimin duyarlılığının perde arkası ilgilendiriyor.

İzzeddin b. Abdüsselâm yaşadığı çağın iki büyük ilim ve kültür merkezi niteliği taşıyan Şam ve Kahire'de değişik görevlerde bulunur. Hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Şam'da kâdılık, Emevî camîsi hatipliği Azîziye ve Gazâlî medreselerinde de müderrislik gibi hizmetlerde bu-

lunur. Yaşadığı dönemde ortaya çıkmış olan ve gerçek İslam'ın üzerini örtücü bid'at ve hurafelerle de yoğun bir şekilde mücadelelere girişir. Hicrî 637 yılında Şam'da Emevî camiinde görev yapmaya başladığı yılın Recep ayının başlangıç öncesi Cuma vaazında Regâib namazının bid'at ve bu namazla ilgili hadîsin de uydurma olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu sözlü uyarı ile yetinmeyen İzzeddin b. Abdüsselâm, görüşlerini bir risâle yazarak halkı, bu bid'atten sakındırmaya çalışmıştır. Bu risâleye Regâib namazından sakındırma anlamında *et-Terhîb an Salâti'r-Regâib* adını vermiştir.⁷⁶

Muhtelif İslam beldelerinde Recep ayının ilk Cuma gecesi ve Şaban ayının on beşinci gecesi kılınan bu namaz, müellifin Regâib namazının bid'at olduğuna dair yazmış olduğu risâlede İbn Ebî Randaka et-Turtûşî'den (ö.525/1131) naklettiğine göre hicrî 480'de Kudüs'te ortaya çıkmıştır. Regâib namazı, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın gayretli çabaları ve Sultan Kâmil Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb'un (ö.662/1230) direktifleriyle resmen yasaklanmış olmasına rağmen daha sonra özellikle sûfî çevreler tarafından uygulama alanı bulmuştur.⁷⁷ Şimdi tercümesini sunacağımız bu risâle Subkî'nin *Tabakât*'ında yer alan metindir.⁷⁸ Subkî bu risâlenin metnine geçmeden önce şöyle bir açıklama yapma gereği duyar. "İbnü's-Salâh"⁷⁹ (ö.643/1245)

76 Subkî, Tâceddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, VIII, 251-255. Ayrıca bu konu ile ilgili geniş bir çalışma için şu makaleye bakılabilir. Kister, M. J., "Recep Ayı Allah'ın Ayıdır" (çev. C. Ağırman), *Tasavvuf*, Sayı: 3 (Ankara-2000), s. 218.

77 Kâsimî, Cemâleddîn, *İslâhu Mesâcid mine'l-Bide'i ve'l-Evâid*, Kahire, 1341, s. 170.

78 Subkî, *Tabakât*, VIII, s. 251-255.

79 Ebû Amr b. Takıyyüddîn Osman b. Abdirrahmân el-Kürdî eş-Şehrezurî'dir. İbnü's-Salâh diye de meşhurdur. Daha çok muhaddisliği ile tanınan *İbnü's-Salâh*, hicrî 577'de (M. 1181) Kuzey Irak'taki Erbil'e bağlı Şehrezur'un Şerehan köyünde doğar. Bölgenin tanınmış bir âlimi olup Halep'teki Eski Şeyh Kütüphanesi'nde bulunmakta idi. Babasının lâka-

önceden (Regâib namazından) halkı menetmek yönünden fetva vermişken⁸⁰ sonradan bu fetvasından kesin bir dönüş yaptı. Sultânü'l-Ulemâ (İzzeddin b. Abdüsselâm) ise bu namazdan menetme görüşünde sâbit kaldı.”

Sultânü'l-Ulemâ Ebû Muhammed (İzzeddin b. Abdüsselâm) bu konudaki görüşünü şöyle açıkladı...

bından dolayı “İbnü's-Salâh” diye tanınır. Hadis ilminden başka, Tefsir ve Fıkıh alanında da devrinin otoritesi sayılan *Şehrezûrî*, Arap Dili ve Edebiyatını da iyi bildiği için Kudüs'te Medresetü's-Salâhiyye'de ve ayrıca Şam'da Revâhiyye medresesinde hocalık yapmıştır. el-Melikü'l-Eşref Mûsâ (ö. 662/1238) Eşrefiyye Dâru'l-Hadis'ini yaptırdığı zaman (630/1233) bu eğitim kurumunun yönetimini ona verir. Hayatının sonuna kadar bu medresede hem yöneticilik ve hem de hocalık yapar. İbnü's-Salâh, hicrî 643'te (M. 1245) Dımaşk'ta vefat eder.

Selefi görüşleri benimseyen İbnü's-Salâh, Kur'an ve hadisleri tevil etmeyi doğru bulmaz, tartışmalı konulara girmez. Döneminde İsmailî-Bâtınîler felsefî mülâhazaları benimsedikleri için müellif Felsefe ve Mantığa iyi gözle bakmaz. Felsefe ile uğraşanların İlâhi yardımdan ve nübüvvetin aydınlığından mahrum kalacağını iddia eder. Devlet yöneticileri onun görüşüne değer verdikleri için Dımaşk'ta yıllarca Felsefe ve Mantık okutulmamıştır. Müellif ilim dünyasında daha çok hadisciliği ile tanınmaktadır. İlim çevrelerinde Hadis Usûlü konularını ele alan *Usûlü'l-Hadîs* isimli eseri meşhurdur. Bu eser Nureddîn İtr tarafından 1984'te tahkik edilerek Dımaşk'ta neşredilmiştir. Ayrıca değişik İslamî ilimlerle ilgili çok sayıda eseri olan müellifin konumuzla alakalı olarak Regâib namazının uydurma olduğuna dair de bir eseri vardır. Hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler şu eserlerin ilgili sayfalarına müracaat edebilirler. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut, ts., III, 243-245; Zehebî, *Siyerü'l-Âlami'n-Nübelâ* (thk. Ş. el-Arnâvud-H. Esed), Beyrut, 1994, XXIII, s. 140-144; Subkî, *Tabakât*, I, s. 217; IV, s. 117; V, 209, 246, VIII, 326-336; Kandemir, M. Yaşar, “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, s. 198-200.

80 Bkz. İbnü's-Salâh, Ebû Amr b. Takıyyüddîn, *er-Reddu ale't-Terhîb ('an) Salâti'r-Regâibi'l-mevzûa ve Beyânü Mâ fihâ min Muhâlefeti's-Süneni'l-Meşrûa* (neşr. Muhammed Nâsır Elbâni-Muhammed Zühayr eş-Şâviş), Dımaşk, 1380/1960. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mülhatü'l-İ'tikâd
İtikâdın Güzelliği

Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Allah ondan ve bizden razı olsun. Şeyh İzzüddîn b. Abdisselâm bu konuda şunları söylemiştir: İzzet ve celâl, kudret ve kemâl, nimet ve faziletlerin sahibi olan Allah'a hamd olsun. O, tek olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bilâkis her şey kendisine muhtaç olandır. Doğmamış ve doğurmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi değildir. O'nun tasavvur edilebilecek bir cismi, sınırlı ve takdir edilmiş bir cevheri yoktur. O, hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şey de O'na benzemez. Yönler O'nu kuşatamaz. Yerde ve gökte olanlar O'nu himaye edemez. O, mekân yaratılmazdan ve zaman düzenlenmeden evvel var idi. O şimdi de önce bulunduğu hâl üzeredir. O, mahlukatı ve fiillerini de yarattı; rızıklarını ve ömürlerini takdir etti. O'ndan olan bütün nimetler O'nun bir fazlıdır. O'ndan olan her hüküm (ceza) adâlettir. "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise, sorguya çekileceklerdir."¹ Kendi söylediği bir mahiyette şerefli arza yöneldi, kastettiği anlamda yerleşti. Bu yerleşme; dokunmak, sabit kalmak, yer edinmek, bir hâle geçme, bir yerden bir yere intikal etme gibi anlamlardan uzaktır. O Allah ki büyüktür, aşkındır. Sapkınlıkta olanların söylediklerinden münezzehtir. Bilâkis, arş O'nu taşıyamaz. Arş O'nun kudreti, lütfu ile ayaktaadır. O'nun gücüne boyun eğmiştir. İlmiyle her şeyi kuşatmıştır. Her şeyi bu ilmiyle saymıştır. Akla/hatıra gelen, vicdandaki şeylerden haberdardır. Diridir, dilediğini yapandır. İşiten, gören, bilen, gücü her şeye yetendir. Harf ve sesle değil, ezeli ve kadim olan bir kelâmla konuşandır. O'nun konuşmasında mürekkebin levhalardaki ve yapraklardaki şekilleri düşünülemez. Haş-

viyye ve nifak ehlinin iddia ettiği gibi, aynen, gözlerin baktığı bir şekilde tasavvur edilemez.

Bilâkis yazma kulların fiillerindendir. Onların fiillerinin kadîm olacağı düşünülemez. Zâtına delâlet eden isimlerine hürmetin vâcip oluşu gibi, Allah'ın kelâmına delâlet ettiğinden şekline hürmet etmek de vaciptir. O'na delâlet ettiğinden, O'na nispet edildiğinden büyüklüğüne iman etmeye, hürmet göstermeye hak kazanmıştır:

*Leylâ'nın ikâmet ettiği yerlere uğruyorum/duvarları öpe öpe,
Kalbim bu yerlere değil/aksine orada oturana aşıktır
(onu sever)²*

Bu sebeptendir ki, Kâbe'ye, peygamberlere, âbid ve salihlere de saygı göstermek gerekir. Yine aynı sebepten, Hacer-i Esved öpülür, cünüp ve abdestsiz olanın cildine ve içinde yazısı olan Kur'an'a dokunması haramdır, o Mushaf ki, içinde boş söz ve masal yazılı olmayandır.

Allah'ın kadîm kelâmının kulların lafızları, mürekkep şekillerinin resmi olduğunu iddia edenlere yazıklar olsun.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin inancı, Allah'ın kitabında ve peygamberinin sünnetinde kendini isimlendirdiği 99 ismin delâlet ettiklerini içine alır. Allah'ın isimleri şu dört kelimedede özetlenir; bu dört kelimeye '*ölümsüz iyiler/ürünler (el-Bâkiyâtü's-Sâlihât)*' diyeceğiz:

Birinci söz, "*Sübhânallah*" sözüdür. Bu sözün Arap dilindeki anlamı, (Allah'ın zâtını) her türlü noksanlıklardan uzaklaştırmak (tenzîh), kusurlu, âciz sıfatlardan/eksikliklerden (selb) beri kılmaktır. Bu ise, Allah'ın zâtından ve sıfatlarından noksanlıkları ve ayıpları uzaklaştırmayı içine alır. Allah'ı eksiklikten tenzîh eden her ismi, bu kelimenin muhtevasına girer. Her türlü ayıptan temiz anlamındaki

"el-Kuddûs",³ her türlü zarardan uzak olma manasına gelen "es-Selâm" gibi...

İkincisi söz, "Elhamdülillâh" sözüdür ki, her türlü kemâli, Allah'ın zâtı ve sıfatları için kabul etmektir. Bu kemâl çeşitlerini Allah'a ait kılan Alîm, Kadîr, Semî, Basîr gibi isimlerin tamamı bu sözün muhtevasına girer. 'Sübhânal-lah' sözüyle aklettiğimiz her ayıbı, düşünebildiğimiz her eksikliği ortadan kaldırdık. 'Elhamdülillâh' sözüyle ise bildiğimiz her kemâli, düşünebildiğimiz her üstünlüğü Allah için kabul ettik. Gerek bu nefyimizin ve gerekse bu kabulümüzün ötesinde bilemediğimiz, bize kapalı büyük bir durum söz konusudur. Bu sebeple, durumu özlü bir şekilde "Allahü Ekber" sözüyle ifade ederiz.

'Allahü Ekber' sözü söz konusu ettiğimiz kelimelerin üçüncüsüdür. Bu söz, 'Allah, O'ndan uzaklaştırdığımız ve O'nun için kabul ettiğimiz şeylerin üstündedir' anlamına gelir. Hz. Peygamber'in şu sözünde ifade edilen mana da budur. "*Ben Seni hakkıyla övemem. Sen kendi nefsini övdüğün şey üzeresin.*"⁴ Allah'ın isimlerinden Alâ, Muteâlî gibi, bizim bilebildiğimiz ve düşünebildiğimiz her türlü övgüyü içine alan isimler, "Allahü Ekber" sözümüzün kapsamına

3 Müellif bu konuda şöyle diyor: Ta'zîm ve yücelik anlamına gelen el-Kuddûs ismini bilmenin meyvesi; her türlü haramdan, mekruhtan, şüpheli olan şeylerden, mubahın fazlasından ve Allah'ı (anmaktan) alıkoyan şeylerden arınmak suretiyle ahlaklanmaktır. Bkz. İzz b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-Maârif ve'l-Ahvâl*, Dımışk, 1989, s. 31.

4 Bkz. Müslim, *Sahîh*, Salât 222. Bâbu mâ Yügâlû fi'r-Rükû' ve's-Sücûd. Hz. Aişe'den rivâyet edilen bir başka hadîste de şöyle buyruluyor: "Bir gece Resûl-i Ekrem'i yatakta kaybettim. Ona dokunmak istedim. Ellerimi ayaklarının altına dokundurdum ki, o secdede idi ve her iki ayağı da dikili olduğu hâlde şöyle duâ ediyordu: "*Allah'im! Gaza-bından rızâna, cezalandırmandan affına, Senden yine Sana sığınırım. Sana olan övgülerimi saymakla bitiremem. Sen kendini nasıl övmüşsen öylesin!.*" Şu kaynaklara da bakılabilir. Ebû Dâvud, *Sünen*, Sala 148; Neseî, *Sünen*, Kıyâmu'l-Leyl, 52; Tirmizî, *Sünen*, Daavât 75; İbn Mâce, *Sünen*, Duâ 3.

girer. Varlığı ve durumu bu ifade ettiğimiz mahiyette olan bir varlık bulununca , O'na benzeyen bir başka varlığı inkâr etmiş oluruz. Bunu da “*Lâilâhe illallâh*” sözümüzle ortaya koyarız. Bu söz, bahsi geçen kelimelerin dördüncüsüdür. Şüphe yok ki ulûhiyyet kulluğu hak kazanmayı gerektirir. Vâhid, Ehad, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm gibi bütün bu sıfatları öz bir şekilde ifade eden isimlerin hepsi ise, ‘*Lâilâhe illallâh*’ sözümüzün muhtevasına girer. Kullukta bulunulmaya sadece insanların anlatamayacağı ve sayamayacağı kemâl sıfatları ve büyüklük sıfatları⁵ kendisinde olmaya lazım gelen varlık hak kazanır:

Güzelliğin belirtileri deniz gibidir yok olmaz/sıkıntı duymadan ondan bahset!.

Gücü erişilmez, durumu azametli olan ne yücedir!.(*Gökte ve yerde bulunan herkes O'ndan ister*)⁶ ki, O'na muhtaçtırlar. (*O her an yaratma hâlinedir*)⁷ ki, buna muktedirdir. Yaratılmış her şey O'nundur, dolayısıyla emir, güç, yetkinlik de O'na aittir. Yaratıklar O'nun gücüne boyun eğmişlerdir. (*Gökler O'nun (kudret) elinde dürülmüş olacaktır.*)⁸ “*O Allah ki, dilediğine/dileyene azap eder, dilediğini/dileyeni bağış-*

5 Müellif bir eserinde şöyle diyor: “Tevhîd sözcüğü, haram ve vâciple sorumlu olmaya delâlet eder. Çünkü tevhîdin anlamı, “Allah’tan başka gerçek ma’bud yoktur/Lâ ma’bûde bihakkın illallah” demektir. İbadet ise huzu’ ve boyun eğişle itaatte bulunmaktır. İstisnâ (lâ) üslubu ile Kendisinden başka ibadete müstahak olmadığı ifade edilmiştir. Allah’tan başkasına ibadet etmeyi nefyetmeye gelince, başkası hakkında haram olduğu hükmünü çıkarmak câizdir ki o açıktır. Yine aslî nefiy edatı geçen ihbârî cümleden de çıkarılması câizdir. Allah’tan başkasına kulluğun haram oluşu şu âyetten alınmıştır: “*O size kendisinden başkasına tapmamanızı emretti.*” Yûsuf 12/40. Yine icmâ ile sabittir. Aynı şekilde şu âyetlerde olduğu gibi her nefiy şu manaya gelir: “*Artık ikisine de günah yoktur.*” Bakara 2/229. “*Ona da günah yükletilmez.*” Bakara 2/173. Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm* (thk. Rıdvan Muhtar), Beyrut, 1987, s. 137.

6 er-Rahmân 55/29.

7 er-Rahmân 55/29.

8 ez-Zümer 39/67.

lar, O'na döndürüleceksiniz.”⁹ Zâtı ve sıfatları ezelî olan ölüleri diriltecek ve kemikleri bir araya getirecek olan, olanı ve olacağı bilen Allah ne yücedir!.

Eğer “ölümsüz iyiler” bu kelimelerden tek bir kelimeye öz bir şekilde yazılsa o kelime, “Elhamdülillâh” olurdu ve diğerlerinin anlamı onda özetlenirdi. Zira Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661): “Eğer yük devesine yük yüklemek isteseydim ona bu sözü yüklerdim. Allah’a sonsuz hamd olsun ki, bu ona ağır gelir” diyor. Şüphesiz hamd, övmektir. Övmek ise, bazen kemâlini kabul ile, bazen noksanlıktan uzaklaştırmakla olur. Kimi zaman idrâkı, idrâk etmekten âciz bulunduğunu itiraf, kimi zaman mükemmellikte tek olduğunu kabul etmekle olur. Mükemmelliği has kılmak övgü ve kemâl mertebelerinin en üstünüdür. Belirttiğimiz gibi bu kelime “ölümsüz iyiler” kavramının içindekileri içine alır. Çünkü buradaki elif ve lam, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün hamd ve medih cinsi şeyleri has kılmak içindir. Hiçbir medih zikrettiğimiz dışında kalmaz. İlahlığa ise ancak bu konuştuğumuz özellikleri taşıyan varlık hak kazanır. Ne bir şeriat ehli, ne bir peygamber ve ne de bir melek-i mukarreb bu inancın dışında kalır. Allah’ın yardımını kestiği, hevâsına uyan, Mevlâsına asi gelen kimseler hicap perdesinin üzerlerini örttüğü, kapıdan kovulmuş, yakınlıktan uzaklaştırılmış, dünyada Allah’ın büyüklüğünü tanımanın, O’nun zâtını bilmenin önüne geçtiklerinden, âhirette Allah’ın ikramından ve O’nu görmekten engellenmeye müs-tahak olmuşlardır:

Senden uzak olanın yokluğuna rızâ göster/O, cezası içinde olan bir suçtur.

Buraya kadar ele aldıklarımız Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, selefin, tasavvuf ve hakikat ehlinin bu konudaki inancının

bir özetidir. Anlattıklarımızın, tam ve tafsilatlı bir izah nispeti, damlanın taşkın bir denize nispeti mesabesinde-
dir:

*Diğer insanlar onu inkâr ederken/arayan onu cinsinden tanır.
Sen açıkça ortaya çıktın hiç kimseye gizli değilsin/ay'ı bilme-
yen kör dışında.*

Allah'ı yaratıklarına benzeten *Haşviyye* ve *Müşebbihe* iki çeşittir: Birincisi, lüzumsuz, boş sözler söylemekten sakınmayanlardır. Bunun "*kendilerine bir yarar sağlayacağını sanırlar. Dikkat edin, şüphesiz onlar yalancılardır.*"¹⁰ Diğeri ise, selefin görüşü arkasına gizlenip, yediği haram kazancı, aldığı dünya malını saklamak isterler:

*İnsanlara dindarlık gösterdiler ve nakşedilmişin etrafında döndüler.*¹¹

"Sizden emin olmak isterler, kavimlerinden de."¹² Selefin yolu ancak tevhid ve tenzîhtir. Tecsîm (cisimlendirme) ve teşbîh (Allah'ı yaratıklara benzetme) değildir. Bu sebeptendir ki, bütün bid'atçılar kendilerinin selefin yolunda olduklarını iddia ederler. Hâlbuki onlar, şu sözü söyleyenin durumu gibidir:

10 el-Mücâdele 58/18.

11 Bu beyit, hicrî 230'da vefat eden *Mahmûd el-Verrâk*'a aittir. O, nifak çeşitlerini düşündüren beyitlerdendir. Bu beyitlerde şâir, insanların önünde dindarlık gösterisinde bulunan bazı kimseleri tasvir ediyor. Hakikatte onlar vicdanlarında mala karşı aşırı tamahkarlık isteği taşıyorlar. Şu beyitlerde olduğu gibi.

İnsanlara dindarlık gösterdiler/ve dînarın çevresinde döndüler

Onun(dinar) için oruç tuttular ve namaz kıldılar/onun için haccettiler ve ziyarette bulundular

Eğer (dinar) Süreyyâ (yıldızı)'nın da üstünde ortaya çıksaydı/onlar tüyler olup (oraya) uçarlardı. (İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-Ferîd* (şerh. Ahmed Emin-İbrahim el-Ebyârî-Abdüsselam Harun), Beyrut, ts., III, 216; el-Âmilî, Bahâuddîn Muhammed, *el-Keşkûl*, Beyrut, 1983, II, 216.

12 en-Nisâ 4/91.

*Herkes Leylâ'ya vuslatı iddia ediyor/Leylâ ise, onların bu sözü-nü doğrulamıyor.*¹³

Selefin teccîme ve teşbîhe inandıkları, bid'atların zuhuru karşısında sessiz kaldıkları, şu âyet-i kerimelere aykırı hareket ettikleri, nasıl iddia edilebilir?

*Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.*¹⁴

*Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diyerek söz almıştır.*¹⁵

*İnsanlara kendilerine indirileni açıklamaman için.*¹⁶

“Âlimler peygamberlerin vârisleridir.”¹⁷ ...Peygamberlere vacip olan açıklama vazifesi onlara da vaciptir. Allahu Teâlâ: “Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun,”¹⁸ buyuruyor. Kötülüklerin en kötüsü teccîm ve teşbîhtir. İyiliklerin en faziletlisi, tevhid ve tenzîhtir.¹⁹ Selef ancak bid'atların ortaya çıkmasından önce susmuştur. Yağmur yağdıran göğün ve yarılan yeryüzünün Rabbine yemin olsun ki, selef bid'atlar zuhur ettiğinde onlarla mücadelede çabuk davrandı, bid'atları tam bir şekilde menettiler. Bid'at ehlini en şiddetli bir biçim-

13 “Herkes Leylâ'ya kavuşacağını iddia ediyor” ifadesi, sadru'l-beyitte/beytin ortasında rivâyet ediliyor. Bkz. Dîvânü's-Sabâbe, 3.

14 el-Bakara 2/42.

15 Âl-i İmrân 3/187.

16 en-Nahl 16/44.

17 el-Münzirî, Hâfız, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Kahire, 1968, I, 94.

18 Âl-i İmrân 3/104.

19 Bu konuda müellif şöyle diyor: “Amellerin gizli ve açık şerefleri; onunla ilişkili olan sonuçlar, ona vesîle olan şeyler ve ona teşvik gibi hususlar kendine aittir. Amellerimizin en makbulü, İlahi zat ve sıfatları bilmektir. Çünkü onu bilmekle ilişkili olan şeyler de bağlantısı olanların en şereflişidir. Onun meyvesi (sonuç/ürün) ise, meyvelerin en makbulüdür. Allah'a itaat konusu ile ilişkili olan şeylerin hepsi de böyledir” (Bkz. İzzeddin b. Abdüsselâm, *Şeceratü'l-Maârif*, s. 4).

de cezalandırdılar. Kaderiyye,²⁰ Cehmiyye,²¹ Cebriyye²² vd. bid'at ehlini reddedip, onlarla, Allah yolunda hakkıyla ci-hat ettiler.

Cihad iki çeşittir: Birincisi cedel ve beyan ile yapılan, diğ-eri ise kılıç ve okla yapılandır.

Ne acayip, ne kadar da garip! *Haşviyye* ve ehl-i bid'attan, diğerleri ile mücadelenin farkı nedir? Vicdanlarda pislik, kalplerde ve inançlarda bozukluk olmasın. *"İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler. Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır."*²³

Onlardan birisine *Haşviyye* ile ilgili meselelerden so-rulunca o konuda susmayı emrederdi, bid'at olan haşevî meselelerden başkası sorulduğunda doğru cevabı verirdi. Şayet içinde teccîm ve teşbîh gizli değilse, haşevî mesele-lerde tevhid ve tenzîhle cevap verirdi. Bu bid'atçı gruba, her nereye gizlenseler, zillet vurulmuştur. *"Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa) Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar.*

20 Kader konusunda, kaderi Allah'tan nefyedip insana yükledikleri için 'kaderiyye' ismini alan düşünce sisteminin adı, Mu'tezile'dir. Kader ko-nusunda ilk konuşan *Ma'bed el-Cühenî*'dir (ö.80/169). Genel manada Mu'tezile ekolü, kaderiye mezhebi içinde müstakil bir mezhep sayıl-mıştır. Bkz. Bağdâdî, Abdülkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (çev. Ethem Ruhi Fırlalı), İstanbul, 1979, s. 100-102.

21 Cehmiyye, Cehm b. Safvan'a (ö.128/745) nispet edilen bir akımdır. İsl-am dünyasında Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyerek Allah'ın Kelâm sıfatını inkâr eden, imanı, ma'rifet olarak tanımlayan ve insanda müs-takil irade hürriyeti yoktur, gibi görüşlerle tanınan bir zihniyettir.

22 Cebriyye mezhebi, Emevîler döneminde doğmuş olan mezheplerden birisidir. Cebr konusunda ilk konuşan *Ca'd b. Dirhem*'dir (ö.118/736). Bu mezhebe göre insanın cüz'i, müstakil bir iradesi yoktur. İnsan rüz-garın önündeki bir yaprak gibidir. Yine bu mezhebe göre, Allah'ın ezeli sıfatları yoktur, Cennet-Cehennem fanidir ve rü'yetullah câiz değildir. Bkz. Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 189-191.

23 en-Nisâ 4/108.

Allah ise, bozguncuları sevmez."²⁴ Ellerine bir fırsat geçse onu kullanırlar, bir fitne görseler ona yönelirler. Ahmed ibn Hanbel, onun arkadaşlarının ileri gelenleri ve diğer selef alimleri, bid'atçıların kendilerine nispet ettiklerinden, uydurduklarından ve ihtilaf ettiklerinden uzaktırlar. Ahmed ibn Hanbel ve diğer alimlerin, Allah'ın zâtıyla kaim kadîm sıfatlarının, konuşanın konuşmasından, yazarların mürekkebinin dışında olduğuna inandıklarını nasıl zannebilirler? Hâlbuki Allah'ın vasfı kadîm, şekiller ve lafızlar ise aklî bir zorunluluk, nakillerin sarahati ile sonradan (hâdis)'dir. Allah bunların sonradan meydana geldiklerini kitabında üç yerde haber verir:

*Birincisi, "Rablerinden kendilerine ne zaman yeni (muhtes) bir ihtar gelse..."*²⁵ âyeti, gelenleri muhtes kıldı. Kim kalkıp da bunun kadîm olduğunu iddia ederse Allah bunu reddetmiştir. Ancak bu hâdis, kadîme bir delildir. Şu şekilde; biz Allah'ın ismini bir sayfaya yazdığımızda kadîm olan Rabb o kağıda hulûl etmiyor. Bunun gibi, kadîm olan vasıf bir kağıda yazıldığında yazılan vasıf, yazının girdiği yere girmiş olmuyor.

*İkinci yer, "Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, hiç şüphesiz o (Kur'an) çok şerefli bir elçinin (getirdiği) sözdür."*²⁶ Resûlün sözü (kavl-i resûl), resûlün bir sıfatıdır. Sonradan olanın sıfatı hâdistir ve burada Allah'ın kelâmının kadîm olduğuna delildir. Kim Resûlün sözünün kadîm olduğunu iddia ederse, Allah'ın sözünü reddetmiş olur. Yüce olan Allah bununla yetinmeyip, verdiği haberin üzerine tam bir şekilde yemin de etti. Allahü Teâla: *"Gördüklerinize yemin ederim ki.."* Yani, şahit olduklarınıza. *"Görmediklerinize yemin ederim ki.."* Yani, gözünü-

24 el-Mâide 5/64.

25 el-Enbiyâ 21/2.

26 el-Hâkka 69/38-40.

zün görmediklerine. Bu yeminde, O'nun zâtı, sıfatları ve bunun dışında yaratıkları özetlenmiştir.

Üçüncü yer, *"Hayır, akıp giden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara andolsun, kararmaya yüz tuttuğunda geceye andolsun, ağarmaya başladığında sabaha andolsun ki, o (Kur'an) şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi (Allah'ın) katında itibarlı bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği bir sözdür."*²⁷

Kur'an'ın harf ve sesten oluştuğunu, bunun da bir Mushaf'ta yer aldığını iddia eden kişi ne hayret edilecek bir kişidir. Çünkü Kur'an herhangi bir sesi bulunmayan mücerret/soyut harflerle doludur. O hâlde onda sesten yazılmış bir harf yoktur. Çünkü telaffuz edilen harf yazılan şekil değildir. Bu sebeple lafzî harfler kulakla işitilir, fakat gözle görülmez. Yazılı şekiller ise, gözle görüldüğü hâlde kulakla işitilemez. Bu konuda tereddüt geçiren kimse, âlim bile olsa akıllılardan sayılmaz. Cenâb-ı Allah, Müslümanların içinde böylesi bid'at, hevâ ve sapıklık ehlini çoğaltmasın!..

Kim ki kadîm vasfin Mushaf'a hulûl ettiğini söylerse onun bu sözü, Mushaf yandığında Allah'ın kadîm vasfının da yandığını söylemesini gerektirir. Allah bu söylenenlerden münezzehtir. O, yüce ve büyüktür. Kadîm olanın durumu, değişikliği ve yok olmayı kabul etmez. Çünkü bunlar, kadîm oluşa aykırı durumlardır.

Şayet Eş'arî'nin dediği gibi, Kur'an'ın kendisinde hulûl olmayan bir Mushaf'ta yazılı olduğu iddia ediliyorsa, o hâlde neden Eş'arî'ye lanet okuyorlar? Yok eğer bunun tersini iddia ediyorsa şu âyetlere baksınlar:

*Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar; apaçık bir günah olarak bu onlara yeter.*²⁸

*Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir?*²⁹

*“Şüphesiz bu korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur’andır,”*³⁰ âyet-i celilesine gelince, Arap dildileri arasında ihtilaf yoktur ki *“fî kitâbin meknûn”* âyetiyle ilgili mahzûf bir ifadenin olması gerekir. Bu mahzûfiyetle âyet-i kerime, daha önce zikrettiğimiz gibi, *‘gizli bir kitapta yazılmıştır’* takdirinde olmalıdır. Risâletin sıhhati ve vahdaniyetle akıl da buna şahitlik eder. Müslümanların icmasına göre bu, sorumluluğun sebebidir. Akılla kadîm oluşa delil getirilemezse bu onlara şahit olarak yeter. Çünkü onlar (haşviyye), şeriat aklı güvenilir saydığı ve şehâdetini kabul ettiği ve Kur’an’da birçok yerde onunla delil getirdiği hâlde, aklı şahit olarak dinlemiyorlar. Kur’an’ın aklı şahit olarak göstermesine, tekrar yaratmaya ilk yaratma ile delil getirmesi gösterilebilir.³¹ Yine bundan başka şu âyetler de delil olarak getirilebilir:

*Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Şayet yerde ve gökte bundan başka ilahlar da bulunsaydı onlar fesada uğrardı.*³²

*Allah evlat edinmemiştir; O’nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi taktirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah onların (müşriklerin) yakıştırdığı şeylerden münezzehtir.*³³

28 en-Nisâ 4/50.

29 ez-Zümer 39/60.

30 el-Vâkıa 56/77-78.

31 Bkz. Yâsîn 36/80.

32 el-Enbiyâ 26/21.

33 el-Mü’minûn 23/91.

*Göklerin ve yerin hükümlerine, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin olabileceğine bakmadılar mı?*³⁴

Allah'ın kabul ettiğini şahit olarak kabul etmeyen, Allah'ın sağlamlaştırdığını delil olarak düşüren kaybeder. Onlar nakledilene müracaat ederler. Bu sebeple biz de nakille delil getirdik ve akli olanları bıraktık. Tuzak olarak buna ihtiyaç duysaydık açıklardık, yok eğer ihtiyaç duymazsak erteler, geri bırakırız. Sahih bir hadîste: *"Her kim Kur'an'ı okur, i'rab ederse onun için okuduğu her harfe karşılık on sevap vardır. Her kim de okur fakat i'rab edemezse, onun için de okuduğu her harfe karşılık bir sevap vardır,"*³⁵ buyrulmuştur. Kadîm ise ses ile ayıplı, i'rab ile tam olmaz. Allahü Teâla: *"Çekeceğiniz ceza yapmakta olduğunuzdan başka bir şeyin cezası değildir"*³⁶ buyuruyor. Resûlullah (as.) bizim okuduğumuz Kur'an'la mükafatlanacağımızı haber verdiğine göre, okumak bizim işlerimizdendir. İşlerimiz ise kadîm değildir. Şüphesiz bu bilgi insanlara, Allah'ın ve Resûlünün sünnetini bilmeden, akılların zayıflığı ve zihinlerin tembelliğinden önce verilmiştir ki, Kur'an lafzı şeriat ve dilde kadîm bir vasfı ifade için kullanıldığı gibi, hâdis olan okuyuş için de kullanılır. Allahü Teâla: *"Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir"*³⁷ âyetinde Kur'an kelimesiyle, okuyuşu (kıraat), kast ediyor. Çünkü Kur'an'ın dışında bir başka Kur'an yoktur. *"O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu"*

34 el-A'raf 7/185.

35 Beyhakî, *Şuabu'l-İman* adlı eserinde İbn Ömer'den bu hadîsi zayıf bir isnatla merfû olarak şu şekilde rivâyet etmektedir: *"Her kim Kur'an'ı okur, i'rab ederse okuduğu her harfe karşılık yirmi sevap vardır. Her kim i'rab etmeksizin Kur'an'ı okursa her harfe karşılık on sevap vardır."* (Bkz. Beyhakî, Ebû Bekr, *M. Şuabu'l-İman* (ihtisar ed. Kazvînî), Beyrut, 1985, s. 46-47.

36 es-Saffât 37/39.

37 el-Kiyâme 75/17.

takip et."³⁸ *Okuyuş*, okunanın kendisi değildir. *Okuyuş*, sonradan olan (hâdis) bir iştir. *Okunan* ise, kadîmdir. Allah'ı andığımızda, zikrimizin hâdis, zikredilen Allah'ın kadîm olması gibi. Bunlar sadece Eş'arî mezhebinin görüşlerinin bir parçasıdır.

*Hazâm söylerse ona inanın/
çünkü söz, Hazâm'ın söylediğidir.*³⁹

Bu konuda söyleyecek söz çoktur. Eğer dinin korunması, bid'atçıların sesini kısmak âlimler üzerine vâcib olmasaydı, Haşvîler zamanımızda Müslümanların namus ve şereflerini yaralayacak şekilde dillerini uzatmasaydı, bu meselede olduğu gibi izah etmekle insana iyilik yapardım. Ancak, Allah bize cihadı ve dinini muzaffer kılmayı emretti. Sultanın silahının kılıç ve ok olması gibi âlimin silahı da ilmi ve dilidir. Sultanlar için silahlarını müşrik ve kâfirlerden çekip kınlarına sokmasının caiz olmaması gibi, âlimlerin de silahlarını bid'atçılardan ve sapıklardan çekip kınlarına sokması caiz olmaz. Kim Allah'ın dinini müdafaa eder ve yayarsa Allah'ın onu, uyumayan gözüyle gözetmesine layık olur, yenilmez izzetiyle güçlendirilmesine, yolda bırakmayan desteğiyle desteklemesine ve bütün yaratıklardan korumasına hak kazanır: "*Allah dilemiş olsaydı onlardan başka türlü de öç alırdı, bunun böyle olması kiminizi kiminizle denemek içindir.*"⁴⁰ Allah'ı tenzîh edenler ve birleyenler yemin ve şahitlik yerlerinde şahitlerin karşısında bununla fetva vermeye, mescitlerde ve medreselerde yüksek sesle

38 el-Kıyâme 75/18.

39 Lüceym b. Sa'b'ın veya câhiliye şâirlerinden Vesîm b. Târik'ın sözü olduğu rivayet edilir. Bu sözde geçen 'Hazâm' ise, Lüceym'in hanımıdır. Bu söz Araplar arasında darb-ı mesel olarak kullanıla gelmiştir. Kendi sözünden başkasının sözüne güvenmeyenler için söylenir (Bkz. İbn Hişam el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire, ts., I, 220.

40 Muhammed 47/4.

bunu ilan etmeye devam ettiler. Haşvîlerin bid'atı gizlidir, bunun karşısına açıkça çıkmaya imkân bulamaz. Bilâkis, avamın cehaletinde gizlenir, muhakkak böyle zamanlarda açığa çıkmıştır. Allah'tan adeti üzere bunları yok etmekte acele etmesini diliyoruz. Önceden geçerli olan sünneti üzere onların zelil olmalarına hükmetmesini istiyoruz. Halef ve seleften Allah'ı tenzîh eden ve birleyenlerden Allah razı olsun. Âmin.

Ne hayret edilecek bir durumdur ki onlar Eş'arî'yi, "ekmek doyuran, su kandıran, ateş yakan değildir" sözünden dolayı kötülüyorlar. Hâlbuki bu, Allah'ın manasını kitabında indirdiği bir ifadedir. Şüphesiz doyurmak, kandırmak ve yakmak Allah'ın yaratıklarına has kıldığı sonradan olan şeylerdir. Ekmek doyurmayı, su kandırmayı ve ateş yakmayı yaratmıyor, bu konuda sebepler onlar olsa da.. Yaratan ise, sebebin kendisi değil, müsebbiptir, Allah'ın şu sözünde buyrulduğu gibi: " *Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.*"⁴¹ Bu âyet Hz. Peygamber'i atma işini yaratmaktan uzaklaştırdı, o atma işine sebep kendisi olsa da. Yine Allahü Teâla: " *Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur. Öldüren de dirilten de O'dur.*"⁴² Burada Allah güldürme, ağlatma, öldürme ve dirilmeyi sebeplerinden ayırarak doğrudan kendisine izafe etti. Aynı şekilde Eş'arî de doyurma, kandırma ve yakmayı sebeplerinden ayırarak yaratanına izafe etti. Bu görüşünde şu âyetlere dayanmıştır:

*İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır.*⁴³

*Allah'tan başka bir yaratıcı mı var?*⁴⁴

41 el-Enfâl 8/17.

42 en-Necm 53/43-44.

43 el-Enâm 6/102.

44 Fâtır 35/3.

*Bilakis, onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan şeyi (Kur'an'ı) yalanladılar.*⁴⁵

*Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi?*⁴⁶

*Nice ayıplar vardı, doğru söz olan/bunların âfeti, hasta anlayıştan gelir.*⁴⁷

Kavmin en aşağısından razı olan ve onların en uzağından hoşlanmayanı tenzîh ederiz. 'Allah yaptığından sorumlu tutulmaz, onlar ise, sorguya çekileceklerdir.'⁴⁸

Bu cümleden olarak, her âlime hak zayıflatıldığında ve doğru yok olmaya başlayınca hakkın ve doğrunun zaferi için bütün gücünü harcaması, bu işi, kendi nefsinden üstün tutması gerekir. Eğer hak galip gelir, doğru açığa çıkarsa onların gölgesinde gölgelenmesi, bu ikisinin dışındaki hiçbir şeyin damlalarına ihtiyaç duymadan, bunlarla kolayca yetinmesi gerekir:

Senin azın (senden gelen az şey) bana fayda verir/ancak senin azın için az denilmez.

Dini yüceltme yolunda nefisleri tehlikeye atmak meşrûdur. Bu sebeple, Müslümanların kahramanlık olarak kendilerini müşriklerin saflarına atmaları caizdir. Aynı şekilde iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayı, dinin kaidelerini hüccetlerle ve burhanlarla kuvvetlendirme işini de tehlikeye atmak meşrûdur. Kim ki kendi nefsinden korkarsa bu mücadelede ondan vücûbiyet düşer, fakat mubahlık kalıcıdır. Kim, nefsi tehlikeye atmanın caiz olmadığını söylerse haktan uzaklaşmış, doğrudan ayrı düşmüştür.

45 Yunus 10/39.

46 en-Neml 2784.

47 Mütenebbî, Ebû Tayyib, *Dîvan* (thk. Ömer Fârûk), Beyrut, ts., IV, 246.

48 el-Enbiyâ 21/23.

Bu cümleden olarak her kim Allah'ı nefesine tercih ederse Allah da onu tercih eder. Kim insanların hoşuna gitmeyen bir şeyle Allah'ın rızasını talep ederse, Allah da ondan razı olur ve insanları ondan razı kılar. Kim de Allah'ın hoşlanmadığı bir şeyle insanların rızasını isterse Allah da ondan hoşlanmaz ve insanların ondan hoşlanmamasını sağlar. Allah'ın rızası herkesin razı olması için yeterlidir:

*Keşke hayat acıyken sen tatlı olsan/keşke insanlar kızginken sen razı olsan.*⁴⁹

Her şeyin, kaybedince bir telifisi vardır/Allah'tan gelen şeyin, kaybedersen telifisi bulunmaz.

Hz. Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın dinini muhafaza et ki, Allah da seni muhafaza etsin. Allah'ın dini-ne yardım et ki, Allah'ı hep önünde bulursun.”⁵⁰ Bir başka hadîste ise; “Allah'ı nefislerinizle zikredin. Şüphesiz ki Allah kulu kendi nefisinden indirir, onun kendi nefisinden indirdiği yerde.”⁵¹ Bazı büyükler ise şöyle demişlerdir: “Allah'ın katındaki yerine bakmak isteyen, Allah'ın kendi katındaki yerine baksın.”

49 Hamedânî, Ebû Firâs, *Dîvan* (şârih. Halil ed-Deveyhî), Beyrut, 1991, I, 24.

50 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 293, 303, 307. Bu hadîsin bir başka varyantı da şöyledir. Ebu'l-Abbas Abdullah b. Abbas'tan rivâyet edilmiştir: Demiştir ki: “Bir gün Allah Rasûlünün terikesinde idim. Evlat, sana birkaç kelime belleteyim buyurdu: Allah'ı (yani emir ve nehyini) gözet ki, Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki, O'nu karşında bulasın. Bir şey istediğin vakit Allah'tan iste. Yardım dilediğin vakit, Allah'tan iste. Şunu bil ki, bütün yaratılmışlar elbirliği ile sana bir fayda ve menfaat bahşetmek isteseler, Allah'ın sana yazdığından fazla bir şey bahşedemezler. Aynı şekilde bütün mahlukat elbirliği ile sana bir zarar vermek isteseler, Allah'ın sana takdir ettiği zarardan ziyadesini yapamazlar. Kalemler (işleri hitama erip) kaldırılmış, sayfeler de (üzerindeki yazılar tamam olup) kurumuştur.” Tirmizî, *Sünen*, fî Sıfati'l-Kiyâme 60.

51 Kaynaklarda bulunamamıştır.

Allah'ım! Hakkı muzaffer eyle. Doğruları açığa çıkart. Doğru bir işle bu ümmeti kuvvetlendir. Öyle bir iş ki, senin dostun o işte izzet, düşmanı zillet bulur. O işte sana itaatle iş yapılır, sana isyan yasaklanır.

Hamdin her türlü sü kendisine dayandığım ve güvendiğim Allah'a mahsustur. O bana yeter, ne güzel yardımcıdır. Yüce Allah, Efendimize, onun ailesine ve ashabına rahmet etsin, bizimle beraber (Âmin).

et-Terhîb an Salâti'r-Regâib

Bid'at Risâlesi

Evvel olan Allah'a hamd olsun ki hiçbir vasfedenin vasfı O'nu kuşatamaz. O âhirdir ki hiçbir ârifin bilgisi O'nu içine alamaz. O yarattıklarına benzemekten münezzehtir. Yaratıklarının, O'nun hakkını ödemesi güçlerini aşar. O'nu, nimetleri ve ihsanı ile hamdederim. Şâhitlik ederim ki, O'ndan başka ilâh yoktur; hükümranlığında ortaksızdır. Yine şâhitlik ederim ki, Muhammed (as.) O'nun kulu ve elçisidir.

Bid'at üç çeşittir:

Birincisi, mübah olan bid'attir. Yeme-içmede, giyimde ve evlenmedeki bolluk böyledir. Bunda hiçbir beis yoktur.

İkincisi, hasen olan bid'attir. Bu, şer'î kaidelere aykırılığı bulunmayan, ona uygun olan bütün bid'atleri içine alır. Teravih namazı, sınırları koruyan asker/derviş kimselerin barınma karargahları olarak ribâtların, eğitim ve öğretim için okulların, yolcuların kalması için hanların (dinlenme tesisleri) inşâsı gibi ve buna benzer (İslam'ın) ilk dönemlerinde rastlanılmayan iyi şeylerdir. Bunlar şeriatın getirdiği ilkelere uygundur. Allah rızası için ziyafetler hazırlamak, iyilik ve takvada yarışmak vb. Arap dili ile meşguliyet de böyledir ki bu sonradan üzerinde durulan bir iştir. Ancak, Kur'an üzerinde düşünmek ve onun manalarını anlamak Arap dilini bilmekle olur. Dolayısıyla sonradan başlanmış bir iş de olsa Arapça ile uğraşmak emrolunduğumuz Kur'an'ın âyetleri üzerinde düşünmek ve manalarını anlamak emrine uygundur.

Hadîsler ve hadîslerin yazım işi de böyledir. Hadîslerin; hasen, sahîh, mevzû ve zayıf gibi kısımlara ayrılması, Hz. Peygamberin sözlerinin ezberlenmesi sırasında, ona ait olmayan sözlerin çıkarılması gerekli ve güzel bir iştir. Aynı

şekilde Usûl-i Fıkıh kaidelerinin geliştirilmesi de *hasen bid'ate* örnektir. Bütün bu saydıklarımız şeriatın aslına uygun, ona herhangi bir aykırılığı bulunmayan güzel işlerdir.

Üçüncüsü ise, şeriatın maksatlarına aykırı olan ya da ona muhalefeti doğuracak bid'attır. *Regâib namazı* buna örnektir. Regâib namazı aslı olmayan bir uydurma ve Hz. Peygambere yalan isnat etmektir. Bunun böyle olduğunu İbnü'l-Ferec el-Cevzî (ö.597/1200) zikretmiştir¹. Aynı şekilde, Ebû Bekr (Muhammed) et-Turtûşî (ö.525/1131)² şöyle demiştir: 'Regâib namazı Beyt-i Makdis'te değil, hicretten 480 yıl sonra ortaya çıktı. Bununla beraber o birçok bakımdan şeriata muhalefettir. Şöyle ki, kimi âlimler bu namazı sadece kendisine has kılarken, kimileri ise hem âlime ve hem de câhile yaygınlaştırıyor. (Regâib namazını) sadece âlimlere özgü kılanlar iki çeşittir:

a) Âlim bir kimse bu namazı kıldığı zaman umûma bunun sünnet olduğunu vehmettirmiş olur ki, bunlar (âlimler) lisân-ı hâl ile Allah'ın Resûlüne yalan isnat etmiş olurlar. Lisân-ı hâl ise şüphesiz söz yerine geçer.

b) Bu işi yaptığında umûmun Resûlullah'a '*bu namaz sünnetlerden bir sünnettir*' demek sûretiyle yalan isnat etmelerine sebep olan âlimdir. Rasûlullah'a yalan isnat etmeye sebebiyet vermek ise câiz olmaz.

Regâib namazı kılmayı âlime de câhile de şâmil kılanlara gelince, bunlar birkaç çeşittir:

1 Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahmân Muh. Os-mân), Kâhire, 1966, II, s. 207, 208.

2 İbn Ebî Rendaka et-Turtûşî, asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. El-Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleymân b. Eyyûb el-Fihri olup et-Turtûşî diye tanınır. Hadis ve Fıkıh alanında şöhet bulmuş olan et-Turtûşî hicrî 450'de (M. 1060) Endülüs'te doğar ve hicrî 525'te (M. 1130) İskenderiye'de vefat eder. Tefsir, Fıkıh ve Gezi notları gibi alanlarda pek çok eseri vardır. Bkz. İbn Farhûn, İbrahim b. Nûreddîn, *ed-Dîbâcu'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yânî'l-Ulemâi'l-Mezheb*, Beyrut, 1996, s. 371-373.

1- Bid'at fiil, bid'atçıleri ve uydurmacıları uydurma ve iftiralarında kuvvetlendirir. Bâtıla teşvik ve ona yardım ise, şeriatta yasaklanmıştır. Bid'atlerin ve uydurmaların atılması ve terki, bid'at ve uydurmayı engeller. Kötü işleri engellemek şeriatın getirdiği ilkelerin en üstünüdür.

2- Şüphesiz bu namaz, namazda sükûn sünnetine bir muhalefettir. Çünkü bu namazda *İhlâs Sûresi*'nin 12 defa sayılması ve *Kadîr Sûresi*'nin sayılması vardır. Bu sayım genellikle bazı azâların (parmaklar gibi) hareket ettirilmesi olmadan mümkün olamaz. Dolayısıyla bu azâların sükûnunu engellediğinden sünnete ters düşer.

3- Bu namaz, namazda kalbin huzuruna ve huşûuna, Allah'tan başka şey düşünmemesi, Allah'ın büyüklüğünü ve iclâlini düşünmesi, kıraatlerin ve zikirlerin manâlarına vakıf olma, sünnetlerine de aykırıdır. Namaz kılan kalbiyle sûrelerin sayısını düşündüğünde, O'nun namazda yapılmasını şeriatta şart koşmadığı bir işle Allah'tan yüz çevirmiş olur. Yüz çevirmekle O'ndan dönmek şer'an çirkin bir iş olursa, namazda esas olan kalb ile Allah'a yönelmeyi ihlâl eden böyle bir iş haydi haydi çirkin bir iş sayılır.

4- Bu namaz nafileler konusundaki sünnete de muhaleftir. Nafilelerde sünnet olan ise nafilelerin evlerde kılınmasının, mescitlerde kılınmasından daha efdal olduğudur. Kusûf (ay tutulması) ve yağmur duâsı namazı gibi şeriatın istisna ettiği namazlar bunun dışındadır. Hz. Peygamber (as.): *"Kişinin evinde kıldığı namaz (şeriatın emrettikleri hariç) mescitlerde kıldığı namazdan daha efdaldir,"*³ buyurmuşlardır.

5- Regâib namazı, nafilelerde teklik ilkesine de aykırıdır. Şeriatın bu genel ilkedden istisna ettikleri hariç, nafilelerde

3 İbn Mâce, *Sünen*, İkâme 198 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 242, 342.

sünnet olan tekliktir. Rasûlullah'a yalanla isnat edilen bu bid'at ve uydurma O'ndan değildir.

6- Bu namaz aynı şekilde iftarda acelecilik sünnetine de muhaliftir. Zira Hz. Peygamber (sav.): *"Ümmetim, iftarda acele etmenin ve sahurı sonraya bırakmanın (geciktirmenin) hayrından vazgeçmez."*⁴ buyurmuştur.

7- Yine bu namazda, namaza girmeden önce kalbi, rahatsız edici meşgalelerden uzaklaştırma sünnetine de muhalefet vardır. Bu namaz açlık ve susuzluk gibi hâller üzerine denk gelir, belki de şiddetli sıcak olan günlere de gelebilir. Meşrû namazlar ise giderilmesi mümkün olan meşgûliyetler üzerine kılınmaz.

8- Regâib namazının iki secdesi mekruhtur. Şariat özel bir sebebi olmayan tek secdeyle Allah'a yakınlaşmayı getirmemiştir. Allah'a yakınlığın kendisine özgü sebep, şart, vakit ve rükunları vardır ki, bunlar olmadan Allah'a yakınlaşmak doğru olmaz. Aynı şekilde şartlarına ve sebeplerine riayet edilmeden gerçekleştirilen, Arafat'ta vakfe, Müzdelife'yi ziyaret, şeytan taşlama, Safa ile Merve arasında sa'y ile de Allah'a yakınlaşılmaz. İşte bunun gibi, kendisine has özel bir sebebi olması müstesna, tek secde ile de Allah'a yakınlaşamaz. Her vakit kılınan namaz ve tutulan orucun Allah'a yakınlaşmayı sağlamaması gibi... Kaldı ki câhiller şuursuzca yaptıkları bid'at bir işle elbette Allah'a yaklaşmazlar.

9- Regâib namazındaki iki secde meşrû olsa da bu, açıktan veya içten secdelerdeki tesbihatı sayma işiyle meşgûliyetten dolayı secdedeki huşû ve hudû' sünnetine muhaliftir.

4 Tirmizî, *Sünen*, Savm 13; İbn Mâce, *Sünen*, Sıyâm 24; Dârimî, *Sünen*, Savm 11.

10- Hz. Peygamber (as.): “Geceler içerisinde Cuma gesini seçip sadece onda namaz kılmayın. Yine aynı şekilde, sizden birinizin tuttuğu bir oruç olması hâli müstesna, günler içerisinde sadece Cuma günlerini oruçlu geçirmeyin,”⁵ buyurmuştur. Bu hadîs'i Müslim b. Haccâc Sahîhi'nde rivâyet etmiştir.

11- Bu namazda, Hz. Peygamberin seçtiği secde zikirlerine de muhalefet vardır. Hz. Peygamber (as.): “Yüce olan rabbinin ismini zikret”⁶ âyeti nâzil olduğunda, “bunu secdelerinizde okuyun”⁷ buyurmuştur. “Subbûhün ve Kuddûsün” hadîsine gelince, eğer bu hadîs sahih ise sadece bunu okumak, “Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ” okumamak doğru olmaz. O ümmetine böyle bir vazife yüklememiştir. Malumdur ki Hz. Peygamber bizi iki zikirle vazifelendirmiştir. “Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ” sözünde, “Subbûhün ve Kuddûsün” sözünde olmayan bir hamd ve senâ vardır.

İşte bütün bu saydıklarımızla, dinin sembolü olan âlimlerimiz, Müslümanların önderleri, sahabe, tabiûn ve tebeu't-tabiîn, dinî konularda eserler verenler, insanlara farzları ve sünnetleri öğretmekteki olanca hırslarına rağmen Regâib namazının bid'atlığına hükmetmişlerdir. Hiçbir âlimden bu namaz hakkında konuştuğu, kitabında bu namaz hakkında bilgi yazdığı, onların bulundukları meclislerde bunun kendilerine arz edildiği nakledilmemiştir. Böyle bir sünnetten dinin sembolleri olan, müminlerin asılları bulunan âlimlerimizin habersiz olması âdet değildir. Ki o âlimler bütün hükümlerde, farzlar ve sünnetler konusunda, haram-helâl hususunda kendilerine müracaat

5 Müslim, *Sahîh*, Sıyâm 148; Ebû Dâvud, *Sünen*, Savm 50; Tirmizî, *Sünen*, Savm 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 288; II, 265,399, 407.

6 A'lâ 87/1.

7 Ebû Dâvud, *Sünen*, Salâh 147; İbn Mâce, *Sünen*, İkâme 30; Dârimî, *Sünen*, Salâh 69; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 155.

edilen insanlardır. Böyle bir namazı, Hz. Peygamberin kendilerinden bir grubu gördüğü, kıyamet kopana dek haktan ayrılmayacak olan Mağrib ehli kılmamıştır. Aynı şekilde İskenderiyeliler de sünnete bağlılıklarından dolayı böyle bir iş yapmamışlardır. Ne zaman ki bu namazın Hz. Peygambere iftira edilerek ortaya çıkarılmış bid'atlerden olduğu gerçeği ortaya çıktı, sultan Melik el-Kâmil (ö.628/1249), Mısır diyarında bu namazı kılmayı yasakladı. Müslümanların işlerini üzerine alıp, bid'atleri ortadan kaldırmaya ve sünnetleri ihyaya çalışana ne mutlu!.. Hiç kimsenin, Hz. Peygamber'den nakledilen şu, “*namaz emredilenlerin en hayırlısıdır*”⁸ hadîsi ile bu görüşlerimizin aksine delil getirmeye hakkı yoktur. Çünkü bu sadece meşrû namazlara has bir ifadedir.

DİZİN

A

- Abbâsî 17, 32, 33
- âhiret 9, 22, 53
- Ahmed b. Hanbel 17, 18, 24, 27, 31, 32, 33, 35, 57
- Ahmed el-Huceymî 32
- akâid 12, 16, 21
- akıl 35, 59
- Ali b. Ebi Tâlib 53
- Allah'a yönelme 71
- Allah'ı bilme 21
- Allah'ın kelâmı 19, 30, 35, 50
- Allah'ın kudreti 36
- Allah'ın rızası 64
- Allah'ın sıfatları 19, 22
- Allah'ın zâtı 21, 50, 51, 57
- Amr b. As Camiî 16
- anakronizm 40
- arş 49
- Azîziye Medresesi 15

B

- Bağdâdî 26
- Bağdat 17
- Basîr 51
- Basra 34
- Beyt-i Makdis 70
- bid'at 15, 19, 54, 55, 56, 58, 62
- Brockelmann 20

C

- Cebriyye 39, 56
- cedel ve beyan 56
- Cehmiyye 56
- cevher 49
- cism 49

D

- dâru'l-hadîs 18, 28
- Dâvûd el-Cevâribî 32
- Dâvudî 26
- delil ve çeşitleri 22
- devlet yönetimi 15
- dindarlık 40, 41
- din-siyaset ilişkileri 15

E

- Ebû Bekr et-Turtûşî 70
- Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdî 14
- Ebu'l-Hasan el-Eş'arî 29, 30, 50, 53
- Ebu'l-Meâli el-Cüveynî 35
- ehl-i bid'at 19, 56
- ehl-i hadîs 18, 24, 26, 28, 32, 34
- Ehl-i sünnet 11, 12, 26, 28
- Elhamdülillâh 51, 53
- Emevî Camiî 14, 15
- Eş'arî 11, 17, 18, 19, 23, 27, 28, 36
- Eş'arîlik 11, 29
- Eyyûbîler 11, 12
- ezelî 49

F

- Fahreddin b. Asâkir 14
- fıkıh 14, 16, 20, 22, 33
- fiiller 49

G

- Gazzâlî Medresesi 15
- gece namazı 21
- gelenek 10
- gnostik 34

H

haberî sıfatlar 34
 Hacer-i Esved 32, 50
 hadîs 14, 16, 18, 20, 32, 33, 34, 35
 hâdis 57, 60, 61
 Halku'l-Kur'an 24, 27
 hamd 53
 Hanbelîler 11, 12, 18, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 37
 Hanefî 11, 12
 haram 40
 Hasan-ı Basrî 34
 hasen 40, 69
 hasen bid'at 70
 Haşvîler 24, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 49, 54, 56, 59, 61
 hulûl 57, 58
 Hz. Muhammed 25, 51, 62, 64

İ

İbn Ebî Randaka et-Turtûşî 45
 İbn Haldûn 12
 İbnü'l-Ferec el-Cevzî 70
 İbnü's-Salâh 42, 45, 46
 ilâhî illet 36
 İmâm-ı Gazâlî 36, 42
 İmâmiyye 11
 iman 9
 imanda istisnâ 22
 iman ve amel münasebeti 22
 inanç esasları 9
 insanın fiilleri 25
 İslam tarihi 20
 israiliyat 34
 itikadî mezhepler 11
 İzzeddin b. Abdüsselâm'ın mih-ne'si 24, 27

K

Kâbe 32, 50
 kader 37
 Kaderiyye 39, 56
 Kadîr 51
 Kahire 15, 16, 20, 44
 kahramanlık 63
 Kâmil iman 21
 Kâsım b. Asâkir 14
 Kâtîp Çelebi 21, 26
 Kehmes b. el-Hasan et-Temîmî 32
 kelâm-ı lafzî 30, 31
 kelâm-ı nefisî 30, 31
 Kelâmullah 17, 18, 19, 24, 27, 29, 30, 31, 37
 Kelâse 14
 kemâl 52, 53
 kevnî yasalar 37
 kıraat 60
 kötülük 25
 Kudüs 45
 kulların fiilleri 50
 Kulluk 52
 Kur'an 17, 29, 30, 58, 60
 Kur'an'a dokunma 50
 Kur'an'a saygısızlık 30, 31
 Kusûf 71
 küfür 9
 kültür 10

L

lafızcı 19
 lafzî mana 34
 Lâilâhe illallâh 52

M

Makrîzî 11
 Mâlikî 11
 maslâhat 22

Mâturîdiyye 12
 mead 22
 mekruh bid'at 39, 40
 Melik Salih Necmeddin Eyyüb b.
 Kâmil 16
 Meliku'l-Eşref 18, 19, 24, 27, 28
 Memlûk 12, 13, 14, 15, 20
 Me'mun 33
 mendup bid'at 39, 40
 Mezhep taassubu 11
 Mısır 11, 16, 20, 26
 mihne 13, 14, 18, 24, 27, 31, 33,
 37
 mu'cize 36
 muhdes 57
 Mukâtıl b. Süleyman 32
 Mushaf 29, 50, 58
 Mushaf-ı Şerîf 29
 Mu'tezile 17, 24, 27, 29, 31, 34, 37
 Muzaffer Seyfeddin Kutuz 15
 mübah bid'at 39, 40, 41, 69
 mücessime 19, 33, 34
 Mürcie 39
 Müslim b. Haccâc 73
 müşebbihe 19, 32, 34, 36, 54
 müteşâbih 34, 35
 Mütevekkil 32

N

nasların zâhiri 35
 nedensellik 36
 nifak ehli 50
 nimet 49
 nübüvvet 9
 Nyberg 34

R

Regâib namazı 42, 45, 46, 70,
 71, 73
 rızık 49

S-Ş

sahih hadîş 33
 Salihyye Medresesi 16
 secde 72
 selb 50
 selbî sıfatlar 30
 selefilik 28
 selefin itikadı 28
 Selefîyye 12, 32
 Semî 51
 Seyfeddin el-Âmidî 14, 16, 17
 seyyie 40
 siyasetin itikadileştirilmesi 31
 siyer 16
 Subkî 45
 subutî sıfatlar 30
 Sübkî 14, 23, 24, 25, 26, 35
 sünnet 70, 71
 Şâfiî 11
 Şam 13, 14, 15, 18, 21, 24, 26,
 27, 28, 29, 44
 Şâtıbî 40
 şer'î hükümler 9
 Şeyhu'l-İslâm 14
 Şîler 11
 şirk 9

T

takdir 49
 takva 69
 tasavvuf 14, 16, 20, 53
 tecsîm 34, 35, 36, 54, 55, 56
 tefsir 16
 tenzîh 9, 35, 36, 50, 55, 56, 61,
 62, 63
 Teravîh namazı 69
 teşbîh 18, 24, 32, 34, 35, 36, 54,
 55, 56
 tevhid 9, 36, 43, 54, 55, 56

U

ulûhiyyet 34, 52
usûl-u fıkıh 14, 39
usûlü'd-dîn 9

V

vâcip bid'at 39, 40
Vâhid 52
vahiy 9
vicdan 49, 56

Y

yağmur duâsı 71
yaratma 52

yazılı metin 35

yenilik 10

yüz rek'atlık namaz 15

Z

zâhir 34

zâhirî anlam 34

Zahir Rükneddin Baybars 15, 20

zihniyet dönüşümü 10

Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm 52

ماحة الاعتقاد الترهيب عن صلات الرغائب

عز الدين ابن عبد السلام

